

Յ Ո Ւ Ն Օ Ն

ՊԵՐՃ ՊՈՇԵՆԱՆՅԻ

(Շարունակութիւն ¹)

ԺՆ.

Մի հանգամանք մենք անուշադիր թողինք պարմուածքիս նստելն թաց գլխումը, որը սակայն մթութիւններ պարզելու համար ներկայումս անհրաժեշտ է:

Անձո մէկի վրանները պուած էին Քաջալ թափա կօշուած բլրի ստորոտում: Վրանների շուններն ուղղակի նայում էին շէպի հիւսիսից հարաւ ընկած մի ձորահովտի: Ձորակի արեւելեան թմբին, ճիշդ Անձո բէգի վրաններին հանդիպակաց կարգով տնկոտուած էին համայնքի վրանները:

Այս մի բացառական դիրք էր տեղադրութեանն չարմարացրած: Այսպէս էր ամեն տեղ ընդունուած կարգը: Էլըէզու վրանները սովորաբար տնկուած են բարձրալանդակների վերայ՝ հայեացքն ուղղած շէպի ցած տրուած վրանները, որոնց ներքոյ պառսպարուած են էլըէզու հովանաւորութեան տակ գտնուած ժողովուրդը:

Ուզում եմ ասել, թէ մենք մեր վրանի միջից զուարճանում էինք Անձո բէգի հսկողութեանն յանձնուած համայնքի նիստ ու կացը, երեխաների լացն ու ծիծաղը, կանանց պարապմունքներն ու շարժումները տեսնելով:

¹ Սկիզբը Մարտ 1900 թ. № 1, 2, 3:

Եթէ վրանի նստուածքի տեղը հաւասար տարածութիւն լինէր, մեր ազադ տեսողութեանը շատ աննշան կերպով կարող էր խափանառիթ լինել ինքը հիւրասէր տանտէրը՝ ծնկների վրայ առաջնեան չորքաճ շիրքովը: Բայց այժմ, եթէ Անձո բէգն իւր բարձր հասակով կանգնած էլ լինէր առջևներս, չէր կարող մեզ արգելք լինիլ շէնտէրը նայելու, որովհետեւ մենք նստած էինք վերի կողմում հաւասարացրած տափարակի վրայ, իսկ Անձո բէգը զառիվայրի բերանում էր չորքած:

— Հեռուն նայիր, յանկարծ ստաց ինձ տէրտէրը:

Նայեցի և սոսկացի:

Դիմացից համայնքի վրանների վերի կողմն ընկած նեղ ճանապարհով շէնտի մեր կողմն էին գալիս երկու ձիաւոր, մէջ առած մի բարձած ձի:

Եթէ չըտեսնէի անգամ մէջ տեղի ձիու վրայ բարձած բռնը, շարձեալ չէի կարող առանց սարսափի անտարբեր մնալ: Այժմ երկու էր շփոթուելուս պատճառը. նախ՝ որ անմիջապէս ճանաչեցի երկու ժամ առաջ Սուլէյման բէգի մեզ մօտ պատգամաւոր ուղարկած աւագակին, որը քաշում էր բարձած ձիու սանձը: Երկրորդ՝ որ բարձուած բռնը ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ երկու անշնչացած մարդկային շիակներ, որոնց ոտքերը ձօճում էին ձիու կողերին շիպելով:

Այնքան շտապով էին գալիս բռնաբերները, որ Անձո բէգի որդիքն ու տասնաւոր ամբոխն իրանց տանուտէրով ժամանակ չունեցան շուտով նկատելու արտասովոր շէպքը: Նրանց ուշքը մեր վերայ էր, իսկ Անձո բէգի երեսը շարձեալ մեր կողմն էր:

Ոչ քահանան և ոչ ես ձայն չենք հանում և միայն աչքներս սեւեռել, մրիկ ենք տալիս:

— Ո՛ր է Անձո բէգը, յանկարծ կանգնեցրին ձիանքն եկողներն և գոչեցին. շուտ, կանչեցէք էլըէզում, Սուլէյման բէգն ասում էր՝ թող էս շիակները տեղաւորի, մեզ էլ հաց ու պաշար տայ՝ գնանք: Անիծած հաց շուն-Յունոն յարձակուեց մեր խմբի վրայ, էս երկուսին սպանեց, և եթէ Սուլէյման բէգը չըփախէր ու մենք էլ նրան չըհետևէինք, բոլորիս կոտորած կը լինէր: Դեռ լաւ էր, որ Աստուած Յունոյի խելքն առաւ, ետևներիցս չընկաւ: Մենք էլ յետ շար-

ձանք, մեր շիակները վերցրինք: Շտապ արտասանած այս մի քանի խօսքի հետ՝ աւազակները ցած թռան իրանց ձիանց վրայից ուշ-շակի վրանի շրանը:

Այնքան անակնկալ էր շէտքն և աննախադասանելի, որ Ահմոբէզը հազիւ աչքանը բացականչեց.

— Զեր տունն Աստուած քանդի, որ իմ տունը քանդեցիք: Եւ Ահմոբէզն երկու ձեռքը դիտնին սիւն տուեց, ուղեցաւ տեղիցը կանգնելու:

Խեղճը չըկարաց. ծնկները ծալուեցին ու երեսի վրայ վայր ընկաւ:

— Ոչինչ, ոչինչ, Ահմոբէզ, գոչեցի ես և ձեռքս ձգեցի թիւր:

— Ալլահ ու ապրկեար, երանեալն էտիք, ձայնս լսեց, աչքն երեսիս ձգեց մեր պարգամները: Նա ական թօթափել՝ հեծաւ կրկին ձին ու որքան կռուումը զօրութիւն կար, խեղճ դրաստին մորակեց:

— Երանալը, կրկնեց ընկերի բացականչութիւնն երկրորդ աւազակն ու ձիու գլուխը յետ շարձեց:

Մինչ ես ու քահանան Ահմոբէզին գետնին կը պառկացնէինք, աւազակներն անցան ձորաթմբի միւս երեսն և անհետացան:

— Շուտ ջուր, ջուր բերէք, գոչեցի ես վրանի շրանը ժողոված ամբոխին, Ահմոբէզի ուշքը գնաց, ջուր հասցրէք:

Փռաւորի քահանան, ես մոռացել էի, որ առջևներս մեծ քերեղանով սառը կաթն էր շրած. տէրտէրն առաւ պնակն և շատարկեց Ահմոբէզի գլխին:

Կաթի սառնութիւնը ցնցեց փոքր ինչ էլքէզու նեարդերը, ծերունին աչքերը բացեց ու շարձեալ փակեց:

Ներս թափուեցին այդ ժամանակ բէզի որդիքը, ջուրն էլ ժամանակին հասաւ, իմ հրամանով վրանի ետևի մասը վեր քաշուեց. ջրի և հովի սառնութիւնը կաղդուրեցին հիւանդին և հինգ րոպէից Ահմոբէզն ուշքի եկաւ և աչքերը բաց արեց:

Կը ներես, երանալ, վերջապէս կարողացաւ նուազ ձայնով ասել Ահմոբէզը:

— Ոչինչ, ոչինչ, մի՛ նեղանալ, սիրտդ լայն պահիր, խրախուսեցի ես:

— Աստուած էդ աւազակներին վիզը կտորի, շշնչաց և ուսերը վեր քաշեց Ահմոբէզը:

— Ես քո տեղը լինէի, նոյնը կանէի, միջամտեց տէրտէրը, թողիլ ես տուն ու տեղդ, եկել ես էս սարերի միջին մի քանի տաւարի համար կծկուել, կարող ես նրանց հրամանը չըկատարել, մի գիշեր կը դան քեզ էլ, քո համայնքին էլ կը ջնջնու:

Ողորմի՛ հօրդ, ինչ կասեմ հասկացող մարդին:

— Ես հիմի ինչ պիտի անեմ էս գիակաները, ուսերը վեր քաշեց Ահմո բէգը. ես մօլլամ եմ, թէ տէրտէր եմ, որ մեռել թաղեմ:

— Հայ եթէ լինէին, իմ գործն էր, բայց որ մուսուլման են, ձեր մօլլի գործն է դրանց դրախտն ու շարկելը, հեղինեց քահանան:

— Իրան, ինչ կը հրամայես, երանանք դարձաւ ինձ Ահմո բէգը, ես էս գիականին ինչ անեմ. դիւանին յայտնեմ:

— Մեր երանալը չըգիտէ, մեր կեանքին անճանօթ է, խօսեց քահանան, բայց ես ու շու էս սարերի մէջն ենք մեծացել, մեր ցաւը մեզ է յայտնի. առաջինը չէ, վերջինն էլ չի լինելու, օրական էսպիսի բաներ միշտ պատահում են. եթէ ամէն մէկի համար դիւանին իմաց տալու լինիք, պիտի մի թելլուզրաք սարքենք ու առաջիցը չըվերկենանք: Մի տկան ջանիր, մոլլին կանչիր, թող տանի թաղի. հրամայի ջահէլներից մէկին էլ, թող մի բերը հաց ու պաշար բարձի տանի Սուլէման բէգին. ձեր տղաքն, ի հարկէ, նրանց բունը զիտեն, էնտեղ էլ չըլինեն, զիշերը յետ կը դան. աւագակներն էլ մեզ պէս մարդիկ են, նրանք էլ ուրիշ կուզեն:

— Զարմանալի մարդ ես, տէրտէր, էնպէս ես խօսում, կարծես թէ ես աւագակներ պահող, աւագակի ընկեր լինիմ. մեր երանալը հիմի ով գիտէ, ինչ կարծիքներ պիտի անի:

— Այ մարդ, քէֆդ քօջ պահիր, պատասխանեց տէրտէրը, մեր նրանալը, փնոք Ասրոն, մեր աշխարհի ձագ է, սա մեր դրու-թիւնն ինձանից ու քեզանից լաւ է հասկանում. սրա ինչ ցաւն է՞ գնայ զլուխը փորձանքների մէջ խճճի: Եթէ իրան հարցնելու լինին՝ ուղի տեսած կան: Կը պատասխանի. ուղիք քոշակ (կողակ) էլ չիմ տեսել: Էնպէս չի, նրանալ, դարձաւ ինձ տէրտէրը, շու մեծ. մեծ գործերի տէր մարդ ես, շու ինչ ժամանակ ունիս դատարկ բամբասանքների ականջ դնելու, կամ դիւանի դռներում պկացու թիւններ տալու:

— Ի հարկէ, ես այսօր այստեղ եմ, վաղը կարող եմ Մոսկովումը

լինիլ. մենք ծառայող մարդիկ ենք, եթէ մեզ յանձնած գործերն էլ կարողանանք օրինաւոր կատարել, մեծ բան է հաստատեցի քաղաքագէտ քահանայի խօսքը և խորհուրդ տուի վերջացնել մէջ տեղից շրակները:

— Դէ հիմի էլ հրամայի, թող Սուլէյման բէգի պաշարի հոգսը քաշեն, նորից միջամտեց տէրտէրը, երբ Ահմե բէգի հրամանով շրակները տարան թաղելու. ոչինչ, մեր երանալի սիրտն անողակ ծով է, շատ էշպէս դաշտնիքներ կան մէջը, որ իրան ու Ասորուն են յայտնի. սա ինձ ու քեզանից լաւ գետի, որ ամէն գիշեր ժողովրդի մեծերի պնեղում աւաղակներն ու ճանապարհ կորուշներն են ընթրիքի վերի կողմը բազմոյնները. քեզ մօտ Սուլէյման բէգն է, ինձ մօտ Յունոն է, մի գիւշական տանուտէրի մօտ Ալին է, կամ Նշօն է: Ի՛նչ անեն ժողովրդի տէրերը. եթէ այդպէս չանեն, կարո՞ղ են գիւշեր ու էլնը պահել:

— Լաւ է ասում տէր հայրը, Ահմե բէգ, Դարձայ ես մեր տանուտէրերը. կարգադրի թող Սուլէյման բէգի համար պաշար տանել:

— Դիտի՞ր շուրբան, լաւ ես հրամանք անում, իրիկնոց¹ մ կը պապատարեն կը տանեն, հիմի մեզ օրում է (պահք), մինչև լուսինը ըլլաւ զայն դա՛ջ ոչինչ չենք ուտիլ. էշ հացն էլ որ բերին՝ քո հրամանոյ համար, մեր ընտանիքը ազիզ խաթրի՜ր համար օրումը քանդեցին, ձեռաց շաղախեցին, երկաթէ բովի վրայ թխեցին, թէ չէ մեղքս ինչ թաղցնեմ, տանը հացի փշրունք էլ չըլար:

— Եթէ այդպէս է, ուրեմն ես քէյվանի (տանտիկին) քրոջս մեղքի մէջ եմ դցել, թող ուրեմն իր անտես անձանթ եղբորից էս հասարակ Դանակն ընծայ ստանայ, որ չար ու լալկան երեսաների ականջները կտրի ¹ ասացի ես և հանեցի գրստանիցս մի նոր երկբերնանի փոքրիկ Դանակ և տուի Ահմե բէգին:

Ի՛նչը սկզբումը չէր ուզում վերցնել, բացց վերջը, չուզելով սիրտս ցաւացնել, ընդունեց իմ շնչին նուէրը:

Ի Դէպ² ես մօտս միշտ պահում էի այդպիսի շիւրաղին նուէրներ, տեղին և յարմարութեանն ընծայելու համար:

¹ Ասիական ազգերը երեստաներին մեծերի կողմից ակաճջ կտրելու սպառնալիքով են երկիւղ աղդում:

ԺԶ.

Ուրեմն, իրելի Անձո բէգ, կերանք, խմեցինք, հանդստացանք, ժամանակն է՝ որ գնանք մեր պարպը կատարելու։ Ինչպէս տէրհայրը մի ժամ յառաջ ասաց, հրամայի ձեր տանուդէրին՝ թող երեսուն քաջ ձիաւորներով ինձ ճանապարհ շնի մինչև Նոր-Ֆաշաղի զաւառի Գ. դիւլի ամարանոցը։

—Ոչ երեսուն, ոչ քսան, ոչ հինգ, զլսիդ մատաղ, պատասխանեց Անձո բէգը, ես հրամանոցդ կը յանձնեմ քո ծառաներին — իմ երկու որդւոցը. նրանք քեզ ողջ ու անվտանգ կը հասցնեն ոչ թէ Գ. դիւլի ամարանոցը, այլ աւելի այս կողմը՝ մինչև Դարալազեագի տանուդէր Նասիր բէգի վրանը։ Ողորմած պէտք թիւնը մեր պարտականութեան սահմանը մինչև այնպիսի է նշանակել, իսկ այնպիսի ձեզ կը տանեն ձեր հրամայած Գ. դիւլի ամարանոցը։ Քո շնորհիւ՝ իմ որդիքս հարիւր ձիաւորի կարող են պատասխան տալ, ինքը Յունձն էլ նրանց եղունգը չարժի, եթէ իրաւունք ունենային տանը թագցրած այնպիսի հրացանները վերցնելու։

—Միթէ տանն ունիք արագագորկ հրացաններ, հարցրի ես։

—Դէ, հերիք է, նրանալ, մեզ անբան անասունների տեղ չենք ու միամիտ ձեռնաս, միջամտեց քահանան. մի՞թէ քեզ յայտնի չի, որ ամէն մէկիս տանը տասներով կան այդպիսի հրացաններ ու ընկողներ. մի՞թէ չու հաւատացիր, երբ որ ես հրամանոցդ ասացի, թէ ունեցածս զէնքն էս անչախմախ հրացանն է. շատ լաւ էլ ուզում էի 16 անգամ բացուող, ոսկու պէս փայլող հրացանս վերցնեմ, բայց որ իրաւունք չունէի, կաներս կապուած էին, Աստու անունը տուի ու մի հին կոտորած հրացանով ճանապարհ ընկայ, այն էլ՝ չու հրամայեցիր՝ չուզեցայ կամքդ չըկատարել, թէ չէ ես զիպէի, որ մեր Անձո բէգի տունը իւր եմ գալու և ոչինչ զէնքի կարօտութիւն չունէի։

—Շատ լաւ էք անում, որ ձեր կեանքի ապահովութեան համար կատարելագործուած զէնքեր էք պահում, ասացի Անձո բէգին և իրաւունք տուի որդւոցը վերցնել իրանց Նոր սիստեմի հրացանները։

Երկու յաղթանդամ հաստ ու պինդ տղամարդիկ ոչխարենի

քոլորշի գլխարկը ծածկած, Դեշնագոյն չերքեզի չուխաները հագած, լաջն շալի անդրավարտիկների փոխկերքը կաշուեայ զանգապանների մէջ ամրացրած՝ նստեցին մի մի հաստամարմին գէր ու մոտ մերկ մատակ ձիու վրայ և ուսերից կախեցին փաճկա-ռուսական պատերազմի աւարներից ձեռք բերուած պիսլոզի կոշուած սիւտեմի արագազարկ հրացանները, որոնք ժողովրդի բերանում այնպիսի յույսերի անունն են ստացել:

Հարկաւոր էր մօտից զննելու, որպէս զի կարելի լինէր հրազէսների տեսակը որոշել: Վիպօդիո հրացանն ըստ ամենայնի ձեւափոխած էր և պարսկական հրացանի վերածած, երեք արծաթէ օղեր, որոնք սեպհական չարկութիւնն են ասիական հրացանների, զարդարում էին փողովակները:

Այդ արած էր, ի հարկէ, ուշադրութիւն չըգրաւելու Դիւմար:

Իրաւունք ունէր անշուշտ Ահմե բէգն իւր որդիքներով պարծենալու, իւրեանց միակ հրացաններով նրանք հարիւր աւազակի պատասխան կարող էին տալ: Իմ թիկնապահներս ոչնչով չէին զանազանուում աւազակապետներից. իրանց կտրիճութիւնը ցոյց տալու համար, մատակների քամակը թռան թէ չէ, միմեանց աչքով արին և կրնկեցին նժոյգներին:

Չորհոյվտի երկայնութեամբ՝ սանձարձակ այն մատակներն ազատ իրաւունք տուած իրանց ուրքերին, ոչ թէ վազում էին գետնի վրայ, այլ եթէ չափազանցութիւնից չըվախենայի, կասէի, թէ թեւաւորուած պատառում էին օդը: Եւ ի՞նչ էք կարծում, մատակներն իսկապէս սանձարձակ էին. մի մի պարանի կտոր, շտորճի համար՝ պար էին տրուած վզերովը. ոչ սանձի երկաթ և ոչ լկամ ու երախակալ չէին ցաւացնում նժոյգ մատակների երախները: Պարանի ծայրը թույլ բռնած Ասադն ու Բաշիշը—Ահմե բէգի հարազատները—մի մի մարմնացած Դեբերի էին նամանում: Մէկ տեսնում էիր՝ թիկունքների վրայ ուրքերը ձիանց պարանոցին Դրած պառկել են, մէկ յանկարծ՝ վեր էին ցատկում և ձիու մէջքին ուղղահայեաց կանգնում ու հրացանները մականի նման օդի մէջ վեր շարժելով ու բռնելով՝ խաշս լինում, մէկ էլ՝ կանգնած տեղից սրունքը լայնացրած՝ նստում էին ինչպէս թամբի մէջ:

Վերջապէս ամենայն ճարպիկութիւն որ մտածուած է զանազան ձիախաղաց կրկեսականներէ կողմից, նրանք կատարում էին ամենայն յաջողութեամբ:

— Քո շուկերդ՝ իմ զաւակներս, նրանմէլ, ասաց ինձ վերջին հրաժեշտին Ահմէ բէգը, այսօր քո երկու որսկան ջներն են, որոնք տեղն եկած ժամանակ՝ և դալլտեղդ դամբուններ են, ինչ կը ցանկանաս, հրամայի: Ե՛յ, երեսացք, Դարձաւ Ահմէ բէգն իւր որսանքին, մեր ողորմած նրանմէլին զլուսներէ վրայ նստացրած՝ հասցրէք Նասիր բէգի վրանը, աշխատեցէք՝ որ զիւրը սոյմիշ չըլինի: (Պարսկական ոճ է, բառացի նշանակում է վարդի թարմութիւնը չըթառամի, այսինքն՝ ոչինչ հեռաց չըլիսզի): ձեր աչքի լուսի պէս հոգացէք և Նասիր բէգի իւր ձեռքով գրած մի մատը թուշթ բերէք ինձ՝ անվրանդ և հանգիստ տեղ հասնելու համար, որպէս զի ես կարողանամ գիշերս հանդիս տքնել:

— Բա՛շ ուստա, ըմ՛շ ուստա՛ (մեր գլխի վրայ) խոնարհ երկըրպագութիւն տուին մինչև ծունկ մեր կտրիճները:

— Մեր տէրութիւն քո խնամքին եմ յանձնում, ասացի Ահմէ բէգին, որից խնդրում եմ՝ ողջ առողջ տուն հասնելու համար՝ ինձ թիֆլիս թեւ քաշել և այն ժամանակը՝ որքան ձեռքիցս կը դայ՝ ողորմած սարդարից ես քո հաւատարիմ հպատակութեան ապացոյցը կը խնդրեմ: մէշք է քեզ նման մարդկանցն անուշադիր թողնելը:

— Մեր Դրացի քէշիշ աղային, ողորմած նրանմէլ, պատասխանեց Ահմէ բէգը, վարդի նման հոտ քաշելով՝ ծիր տեղովս ինքս կը տանեմ իր ընտանիքին տան կը տամ Դու միամիտ բռնիւր ճանապարհդ ու գնա, և որովհետեւ հրամանքդ արժան չարեցիր մեզանից մի ձիու պաշտի գին ընծայ տրանալը, տիրութիւն պարգեն իմ աչքի վրայ, կը շահենք սրան՝ որքան մեր ձեռքից կը դայ:

— Դու քեզ համար ապահով ճանապարհդ շարունակիր, նրանմէլ, խօսեց իւր կողմից քահանան, ես ու մեր Ահմէ բէգը մեր գործը զիրենք, մի՛ հոգալ, սատրանան իր տունը չի քանդիլ: ես էս գիշեր սրա մօտ փլաւն ու գառան դաւումըն անուշ կ'սենեմ, եզուց երկու տղայ կը վերցնեմ, մէկի ձեռքն այնպիսի հրացան կը տամ, միւսի առաջը սրա հօտից մի մսալի գառը կը Դնեմ ու Ահմէ

բէզի կեանքն ու սրացուածքն օրհնելով՝ ճանապարհ կրնինեմ, կը
տանեմ դռու, ամէն մի կտոր խորովածի վրայ մի բաժակ Շվանա-
ձորի անուշ զինի Գարդաիկելով՝ իմ ոսկի հարեան Ահմո բէզի
ու իր քաջ ողէքանց կենացը կը խմեմ, հետն էլ մէկ մէկ քեզ
կը յիշեմ: Այս էմ ասո՛ւմ, ազիզ հարեան, Գարձաւ տէրտէրը
Ահմո բէզին:

— Ետ ինչ խօսք է, քէշիշ աղա՛յ, մի՞թէ դառն իմ պատուիս
վայել է. մի շիշակ, դէր, երեք տարեկան օրձ կը տամ քեզ, որ կեսը
նոր նոր վայելես, կէսն էլ ղաւուրմա Դնես, ձմեռն էլ մեր նրանալի
առողջութեան բաժակը խմես և եթէ հետն էլ ինձ յիշես, շատ
շնորհակալ կը լինիմ:

— Այսին Դուք՝ միմեանց պատու տուէք, Ահմո բէզ, ասացի,
իսկ ես դնամ իմ սպառքս կատարելու:

Մերունի տանտէրս մօտեցաւ, ձիու ասպանդակը, հակառակ իմ
արգելանքի, իւր ձեռքով սինդ բռնեց, տէրտէրն էլ՝ շնորհքի հա-
մար՝ Ահմո բէզին նմանեց և ձիու սանձի ծալքին կպցրեց մադ-
ները: Կարեք էլ չը կար, հինգ թուրք միասին էին մօտեցել և ինձ
ձի հեծացնում:

Մի ժամից՝ մենք մօտեցանք Նասիր բէզի վրանին:

Ժլ:

Մի ընդարձակ ձորահովիտում՝ չորս կողմից ապահովուած
բարձր լեռնաշղթաներից ճիւղաւորուած բլուրներով՝ խփուած էին
150-ից աւել վրաններ, որոնց վերի կողմն աչքի էր ընկնում մի
փոքրիկ լրանախումբ իւր բարձրադիր նստուածքով. իսկ Դրանց
առջևը տնկուած էր կարմիր ժապաւեններով զարդարած մի շքեղ
և մեծ վրան:

Մի զրկաչափ սլարգորակ վրակ քչքչալով ցած էր վազում եր-
կու լեռնաթմբեր միացնող ձորակից և թափուած վրանախմբի ներ-
քէն խոր ձորը:

Ասուի ափին՝ կանաչազարդ տափարակի վրայ, վառահեղ վրա-
նի առաջին՝ փռուած էին մի քանի գորգեր: Բոլորակ թաւշեայ
բարձերը զարդարում էին գորգերի վերի կողմը:

— Անշուշտ, այս է Նասիր բէզի վրանախումբը, երևի ինքն

ևս հարուստ կալուածաւոր է, այնպէս չէ, մաքնացոյց արի հեռուից Ահմօ բէգի մեծ որդուն:

—Գլխիդ մարանչ, երանանլ, ամէն պսպղացող ոսկի չէ, շատ անգամ արեւի ճառագայթներով լուսաւորուած ապակու մի կտոր աւելի է փայլում, քան թէ շուաքումն եղած ջաւահիրն ու յակինթը, պատասխանեց ուղեկիցս և շարունակեց.

—Մի փկլոր հովուի մահից յետոյ որբ մնացած, շների հետ լափ լկող Նասիրը մի օձ է, որ առաջինը շանթում է իր բարերարին:

Ղարաբաղի էլքէզիներն մէջ յայտնի, ամէնքից սիրուած ու յարգուած մի էլքէզի այսօր այդ անաղուհաց ապերախո Նասիրի շնորհիւ՝ փթում է Սիբիրում: Մի օր՝ Նասիր ասուած փուչը՝ իշխանաւորների առջևն ընկած՝ հարիւր չափար սև շագափի հետ գալիս կանգնում է իր բարերարի գլխավերեւը, որի հացով ինքը մեծացել էր և ցոյց է տալիս դիւանի մարդկանցն երկու տարի առաջ սպանուած մի մարդի իրեղէնները:

Նասիրը շատ լաւ է իմանում, որ այդ կահկարասիքն ուրիշ մարդ է պահ տուած եղել իր բարերարին, բայց նա չի ամաչում յանդգնութեամբ զրպարտել, թէ մարդին սպանողն էլքէզին ինքն է եղել: Ողջ հասարակութիւնն երդում կրակն է ընկնում, լիզու է թափում, գոգերով փող է մէջ տեղը խաղացնում, բայց մեծաւորին չի կարողանում հաւատարման, թէ էլքէզին արդար է: Մեծաւորը նոր եկած մարդ է լինում, խեղճ էլքէզու կոյր բաղդից՝ Դեռ միջտա (ձրի) փողերի համին սովոր չի լինում: —Կամ էս ապրանքը քեզ պահ տուողին բերան տուր, ասում է, կամ կողոպտողն ու սպանողն ինքդ ես:

—Անտարակոյս, ընդհատեցի ես, արևի լոյսի պէս սրնրդ է:

—Ո՛չ, գլխիդ մեռնիմ, հրամանոցդ հետ մեզ հիւր եկող Ղուշ-չիրիլակի տէրտէրն ասում էր, որ Դու մեր աշխարհքի մարդ ես, մեր կեանքին ու սովորութիւններին ծանօթ ես, բայց ես տեսնում եմ, որ էդպէս չի, ձեռքը կտրականապէս թափ տուեց Ահմօ բէգի մեծ որդին: Եթէ Դու մեր հող ու ջրի ձագ լինէիր, Դու ինքդ կասէիր, թէ ամանաթ տուողի աւանդը սրբութեամբ պէտք է պահպանել ու տուողի անունը բերանից չըսլիտի հանել, թէկու՞ նրա

փոխարէն իր զլուխը զնդանի մէջ շնել հարկ լինի: Եւ այն հէնց արեց էլբէգին. բարեկամի գաշտնիքը շուրս չըտուեց, աշխարհի առաջին սպանութիւնն իր վիզն առաւ ու Սիբիր գնաց:

Երկիրը նրա համար այրուեց ու մշկուաց, մեծ ու պստիկ ապերախո Նասիրի վրայ ապամները կրճաղացրին, և անկարծիք, շան նման կը սատկացնէին, եթէ համարձակուէր մնալ մեր հասարակութեան մէջ: Խեղճ արեց, թողեց Ղարաբաղի հողը և փախաւ Դարաղեագ:

— Եւ հիմի թէ մեծ պատիւ ունի և թէ էլբէգի է, շեշտեցի եւ:

— Ե՛հ, քեզ լաւ յայտնի է, երանալ, որ լրտեսին ոչ ոք չի սիրիլ, բաց ախար երկրի կառավարիչներն առանց լրտեսի չեն կարող մնալ: Չոռդիլ է հարկաւոր, որ ամեն քունջ ու պուճախ ներս խցկուի և համբաներ շուրս քաշի:

Դարաղեագուսն էլ մարնչութեան ցած պաշտօնը յանձն է առնում արտադրութ Նասիրը և սկզբներումն՝ ինչպէս Դիւանի մարդկանց ձիապան, վերջն՝ ինչպէս նասաուր, կամ չափաւր, Դարաղեագն իրարոցով է տալիս:

Ձենք կարող ասել, թէ խելօք ու քաջ չէր խողի ձագը: Իւր խելքի ու կործովեան շնորհիւ էր, որ կարճ միջոցում Դարաղեագուսն անուն հանեց և գրաւեց ու ցնդացրեց գաւառի առաջին հարստի միակ աշջկանը:

Շատ էլ չէր ցանկանում անամօթ աշջկայ պատուական հայրը մի Դրսից ներս ընկած լակոյի փեսայացնել, շատ էլ զաւառի արժանաւոր երիտասարդներն ուղում էին արհամալ անուշ պատառին, բայց մի օր՝ լոյս ցերեկով՝ յանդուգն Նասիրը՝ հօր բացակայութեան ժամանակ՝ երեսուն ձիաւորով շրջապատում է գունը և սիրածին փախցնում, մի երկու շաբաթ սարերումը հետը քարշ տալիս ու բերում հօր շեմքովը ներս անում:

Ի՞նչ անէր մարդը, աշջիկը որ կայ՝ շուշայ է, որ կոտորուեց, չի կարկապուիլ, աշջկայ անունն ընկնիլն ու կոտորուիլը մէկ նշանակութիւն ունի, փշրուած կոտորպանքն սում է պէտք: Հայրն արկուում է անտուն անտեղ փախտականին փնտեսայ շինել ու փարի չըքաշած՝ ինքը գլուխը ցած է Դնում և շունչը փչում:

Այդ օրից Նասիրը փուն ու տեղի, կալուածքի ու սպացուած-

քի տէր է շառնում և իշխանաւորներին դռներին քարշ գալով՝ մի քանի տարի գիւղի տանուտէրութիւնն է ձեռք բերում՝ ու այնուհետեւ «ըէզ» անունին է տէր շառնում և ողջ գաւառի մէջ խօսքի ու պատուի տէր առաջին մարդն է համարւում:

Ի հարկէ, կարող էր. ո՞վ կը համարձակուէր «Նասիր-բէգին» չըհնազանդուիլ, որ հարուստն ամէն ըստըամենքի նրա համար ընծաներ չէր ուղարկիլ: Մի օր՝ այնպիսի անհեռապետ պիտմարն իր ձեռք ու ոտքը շղթայած կը գտնէր և ամիսներով «ծակումը» (բաւոյ) կը փթէր:

Ամիսը տարի կը շառնար ու այն չիմարը մինչև որ իր կարողութեան կէսը Նասիր-բէգի իրան ձեռքով՝ վերջին հասաւուրից բռնած՝ բոլորովին չուտացնէր, բանտից չէր ազատուիլ:

— Եւ, ի հարկէ, տուզ բաժինը Նասիր-բէգին էր հասնում:

— Մի օր էլ՝ ողջ Պարսլագեագի բնակիչները՝ հայ ու թուրք իրանց սրտի ցանկութեան հակառակ՝ թուղթ տուին գիւանին, որ Նասիր-բէգին մէղալ բերուի ու սար զնացած ժամանակ իրանց վրայ էլըէզի կարգուի:

Են օրից էսօր՝ մեր Ղարաբաղի բոլոր սարւորները հանգիստ չունին. ճանճ չի բզղալ մէկի տանը, որ շուն Նասիրի ականջը չընկնի ու նրա ձեռքով տեղ չը հասնի:

Ամէնքիս ճարը կորուել է, սկսել ենք կեղծաւորաբար հետը բարեկամութիւն անել: Ի հարկէ, յժուար չէր օրին մէկն այդպիսի ճիծուն սաղկայնելը, եղունգի ծալքի չափ բոլորակացրած մի կորոր արճիճ էր ու դրա ջանքը, բայց խորամանկ սատանէն իր գլխի հոդսն առաջուց էր քաշել: Ամեն տարի՝ երբ որ նոր սար եկած էլըէզիներն ու ժողովրդի պատուելի առաջաւոր մարդիկն՝ իրանց կարողութեան չափ ընծաներ հետերն առած՝ գնում են տեղական մեծաւորներին տեսութիւնի, իշխանաւորի առաջին խօսքն այն է լինում, թէ Նասիր-բէգին ձեր աչքի լուսի պէս պէտք է մորկ տաք. թէ չէ՝ նրա ամեն մի մազի փոխարէն՝ ձեր հօտերն ու նախիրները տաք, չէք ազատուիլ: Պարտակ սպառնալիք չըկարծես, երանալ բէգ, շեշտեց ուղեկիցս, մի անգամ մի հապ ձի հեռացել էր Նասիր-բէգի ջոկի միջից ու խառնուել մեր ջոկին: Ի՞նչ ետ կարծում, քիչ մնաց, ոչ թէ միայն մեր համայնքին էր արգելւում

էս սարերը ուրբ Դնկը, ալ բոլոր էլնընց ու հասարակութիւնից ձեռացողի առնուեց, որ եթէ Նասիր-բէգն իրանց մէկն ու մէկից անբաւականութիւն ցոյց տալ, բոլորը միասին զրկուեմ են, այս կողմերը սար գալու իրաւունքից:

Էն օրից էսօր՝ Նասիր-բէգն իր տանը հանգիստ քնում է, իսկ մենք՝ նրա հարեաններս նրան հովուութիւն, նրա ասլանքին պահապանութիւն ենք անում: Երկնքի թռչունը սիրտ չի անում մեր ահից, մեր սահմանի վրայով թե տալ անցկենալ, բաց անի-ծած Նասիր խողի հովիւներն արձակ համարձակ ջանդգնում են իրանց հօտերը քշել մեր արօտապեղերն ու ոտնադակ տալ: Եւ մենք սիրտ շահելով միայն կարողանում ենք հեռացնել մեր տափերից մի հովուի լակտրի Խն՝ արած, էսօր Նասիր-բէգի ձեռքն երկար է, մերը կարճ:

Մի մարդ կայ միայն, որից Նասիր-բէգը Դողում է, որը Նասիր-բէգի աչքի իւղն առել է:

— Ո՞վ է:

— Գեղարքունցի թուլիքաշի Յունօն է էդ մարդը, որ տարեկան մի քանի անգամ Նասիր բէգին մեծ վնասներ է տալիս, որովհետեւ Նասիր-բէգը հայերին չի սիրում ու իր ձեռի տակի հայերին շատ է նեղացնում: Մէկ-մէկ էլ իր մարդկանց ձեռովը Գեղարքունու հայ գիւղերից ոչխար ու պտուղներ է տուն քցում: Յունօն էլ հողին հանում է. մի հաւի ճուղի փոխարէն, Նասիր բէգի հինգ ձին է քաշում:

Դեռ գուցէ շատ երկար կարտաշայտէր իրանց սրտի ցաւերը խօսակցիցս, եթէ հեռուից տասնի չափ մարդիկ մեզ չըդիմաւորէին վրանախմբից 200 քաջլաչտի հեռաորութեան վերայ:

Նրանք Նասիր-բէգի հպատակներին էին, որոնք հեռուից նկատելով մեզ՝ ընդ առաջ էին ուղարկուել չարգանք ցոյց տալու:

(Նօ գիտէք, որ ըստ արտաքինին շորերով ես մեծ մարդ էի):

— Նասիր-բէգն անբաշտ է գտնուել հրամանոց ցոյց երեսին արժանանալուց, խոր գլուխ իջեցնելով ջացրեց ինձ եկողներին մինը. նա դնացել է գաւառապետի մօտ և յայտնի չէ, թէ երբ էլ դա՛, բաց մեր տիրուհին— Նասիր-բէգի սիրելի ամուսինը մեզ՝

հրամանոց Ծառաներին ուղարկել է քեզ խնդրելու, որ բարի ուր-
քովդ մեր երեսը տրորելը չընենացես:

Յաւ եղաւ ինձ, ի հարկէ, Նասիր-բէգի բացակայութիւնը.
բայց և այնպէս, սիրով հետեցի հրաւիրակներին և իջալ վերը
յիշած սիգաւէսի տեղումը՝ Նասիր բէգի ընտանեկան վրանից ոչ
հեռու:

— Բարեւ՝ ես եկել, մեր գլխի, մեր աչքի վրայ ես շնորհ բերել,
ազիզ ըէգ եղբայր, խուցցաւ վրանի միջից մի կանացի քնքոյշ ձայն,
սրտիս վարդի թփի երեսը մի բարակ սև քօշ տարածուեց, որ իմ
գլխի տէր Նասիր բէգն էս լոպէին հրամանոց ղուլլուղին չըգըտ-
նուեց: Բայց եթէ էս գիշեր մեզ մօտ հիւր լինելու շնորհքն անես,
սև քօշը կը պատուի ու բացուած վարդերն իրանց անուշ հոտովը
մեզ կը զմայլեցնեն:

Ասիական քաղցրախօսութիւնին շփուար էր ինձ նոյն ոճով
պատասխանելը, բայց ես մի սեռակ աչք շփուար յրութիւնից
ազատուելու ճարը գտայ:

— Այո, ինձ համար էլ մեծ ցաւ է Նասիր բէգ եղբօրս հեւ-
չընամբուրուելը, պատասխանեցի շէմքս շէսլի վրանը յարձրած,
բայց եղբօրս վարդի թփի վրայ բազմած բիւլբիւլի անուշ կկկոցին-
(Դալլալիկին) արխանաւորով ես ինձ միանգամայն բաշխուոր եմ
համարում: Շապ, ու շապ, ուրախութիւն ու սրտի հաճոյք էր,
ի հարկէ, իմ քոյր բիւլբիւլի քաղցր երգով երկուր ժամանակ զմայլ-
ուելը, բայց, տարաբաշխաբար, պաշտօնս զրկելու է ինձ աչք բաշ-
խից: Ես միայն կը խնդրէի սիրելի քրոջիցս, որ ինձ իսկոյն ճանա-
պարհ շնելու իմաստուն կարգադրութիւնն անէր:

— Փառահ, էդ լինչ խօսք է, մինչև որ ազիզ բէգ եղբայրս իր
խոնարհ քրոջ ձեռքով պատրաստած մի կտոր նոր մորթած գառան
խաշլամայ անուշ չանի, նրա սիրտն ինչպէս պիտի տանի էն ցա-
ւերը, որ աշխիւնդ պիտի քաշի քո ղնալուց յետոյ: Երեխայք,
ձայնը հրամայականի փոխեց Նասիր բէգի կինը, ուղղելով իր խօս-
քերն առջևս շարուած իր սպորադեալներին, բէգ եղբայրս կատակ
է անում, սա իր քրոջ սիրտը չի փրայնիլ, շէտ, գառը մորթե-
ցէք: Շէտ, կրկնեց փիկինը, միտքս հօ հասկացաք, գառներն երկու
քայլի վրայ արածում են, ընտրեցէք ամենից մտոտն ու վիզը յա-

նակ քաշեցէք: Միթէ շուք չըզիտէք, որ իմ տէր Նասիր բէգը մեր գլխին կրակ կըթափի, մեզ զառան փոխարէն շամփուրը կը քաշի, կըխորովի, երբ որ իր բարի ուրախութիւնը գայ և լսի, որ մենք մեր բաշխը ձեռաց թողել ենք, թառլան (բազէ) եղբօրս թուցրել ենք:

—Որքան էլ սիրուն կաքաւի քաշցր կուղկուզուն լսողի խելքն է տանում, բայց եթէ ժամանակն և ղուլլուղը չեն ներում, ինձ պէտք է այս անգամ ներես, պատասխանեցի ես: Եթէ Աստուած արժան կանի, մի ամսից այս կողմից անցնելու միտք ունիմ. այն ժամանակ, եթէ շուրս էլ անէք՝ չեմ գնալ, մինչև քրոջս պատրաստած անմահական շարքաթով սիրտս չըզովացնեմ:

—Իսկ շուք, Դարձա՛յ Ահմադ բէգի որդւոցը, որովհետև Նասիր բէգը տանը չէ, որ նրանից ապահովագիր տանէիք ձեր հօրը, ահա առէք իմ կողմից այս երկրորդ և գնացէք: Ձեր հայրը կարող է անհանգիստ լինել:

Մոցապետրիցս մի թերթ կտրեցի, մաքրիով խզմեցի, տուի ուղեկիցներին և շնորհակալութեամբ ճանապարհ զրի:

Շատ շիմադրեց Նասիր բէգի կինը, բայց երբ համոզուեց, որ գիշերելու մտադիր չեմ, ստիպուեց հրամայել իւր ստորադրեալներին ծառայիս հետ միասին գնալ և ամարանոցականների միջից երկու ուղեկից ձիաւորներ բերել:

Տիկնոջ հրամանաւ բոլոր կանգնողները, որոնք մեծ մասամբ համայնքի առաջաւորներից էին, թողին և հեռացան:

—Ուրեմն հրամմէ՛, հանգստացիր այդ բարձերի վրայ, ձայն տուեց ինձ վրանի տակից տիկինը, մինչև ձեզ ճանապարհ շնելու հոգսը քաշուի:

ԺԸ.

Բնութեան մէջ ամէն ինչ ներշնչականութեամբ միմեանց հետ շղթայանման օղակուած են. ոչ մի ճարտարարուեստ ճարտարագէտ իւր բնական հանճարի ճարտարութիւնը ճարտարահմուտ կերպով գործ շնելուց չկտո՛յ՝ չի կարող այնպիսի կարգ ու կանոնի, այն աստիճան համաչափութեան վերածել իւր ձեռագործը, ինչպիսին մենք

տեսնում ենք բնութեան ամենամեծ ձաբարապետի բնակերպութեան մէջ:

Ահա բարձրանում ես երկնահաւասար լեռների կայարանները. շիտիւր հեռուոր երկար գծի վրայ շաքք ընկած լեռնաշղթան և իլլ տեսնես, թէ ինչ կանոնաւորութեամբ և աստիճանաբար ամենահարթ շաշտափայլի երեւին հաղիւ նշմարելի փոքրիկ թմբակի գծի վրայ՝ որոշ հեռաւորութեամբ բոսաւ մի նոյնանման, բայց աւելի բարձր թումբ. շարձալ լարում ես աչքիդ տեսողութիւնը և նոյն հորիզոնական գծով թումբը բլրակի, բլրակը բլրի, բլուրը սարաւանդի, սարաւանդը սարի հետ շրջութիւն անելով՝ կազմուեցաւ մի կանոնաւոր լեռնաշղթայ, որոնք սանդուղքի աստիճանների նման՝ մի որոշ չափով միմեանցից բարձրանալով՝ հասցնում են մութւոր բարձրացողին մինչև ամենաբարձր կայարար և հակառակ կողմից նոյն համաչափ աստիճաններով իջեցնում մինչև հանդիպակաց շաշտափայլը. այն միայն տարբերութեամբ գուցէ, որ մի կողմի լեռնաշղթան անտառային է, միւսը ապառաժուտ կամ խոտաւէտ, մէկ կողմից շէնքիդ համար հաստատուն դերաններ և վառելափայտ ու կպչան անելու խոխ և ստանում, միւս կողմում հարկւրաւոր հօտ ու նախիրներ են կերակրում:

Լեռնային համաչափութիւնը պահուած է և լեռնահովիտների և ձորերի ու ձորալիների մէջ:

Շատ տեղ իրար հանդիպակաց երկու երեք լեռնաշղթաներ են տարածուած համանման համաչափութեամբ, որոնց միմեանցից հեռացնող հովիտներն իւրաքանչիւրն իւր միակերպութեան հետ տարուան ամէն մի եղանակին, օրուան ամէն մի ժամին ու ժամանակին իւր տարբեր տպաւորութիւնն է թողնում աչքելուի վրայ:

Շատ չերկարացնելու համար՝ մեր պատմուածքին շառնսլով՝ ասենք, որ երկու միատեսակ լեռնահովիտներ էին Ահմօ և Նասիր բէգերի վրանախմբերի բռնած շաշտահարթ տափարակները, որոնց իւրաքանչիւրն իւր առաւելութիւնն ու պակասութիւնն ունէր և ամէն մէկը նրանցից այլ կերպ ազդեց իմ վրայ:

Ճաշուաց շոքի խտրութիւնը մեղմելու ջարմարութիւնը բնութեանից պարգևուած էր Ահմօ բէգի ընտրած ամարանոցին, իսկ երեկոյեան պահու և գիշերային ժամերի հովի քաղցրութիւնն

առաւել զգալի էր Նասիր բէգին յարկացրած լեռնահովտի վրայ։
Ի՛նչ մեղմ ու թարմ զեփիւռ էր խաշում օդի մէջ հարաւից
հիւսիսի ուղղութեամբ. ի՛նչ քաղցր էր հնչում ականջիս կանաչասէր,
գետնաթռիչ լորերի ու արորուսների ճարճորոցն ու ճռուղիւնը՝ միա-
ցած առուակի խոխոչիւնի ու մեղմամուռնչ չփչփոցի հետ։

Որքան և կոշորացած ջրերի, խոսպանացած կազմուածքի և
բթացած լսողութեան ենթակոյ լինէր մի անձնաւորութիւն, չէր
կարող չըշխմադրել իւր բնական պակասութիւններին։

Բայց որովհետեւ բնութիւնը շարերի թուում ինձ ևս չի զըր-
կել հոգեկան վաշելութիւններ ներշնչող զղացմունքներից, ես շատ
ուրախ եղայ, որ Նասիր բէգի հիւրասէր և պարտաստական ամուս-
նին իրաւունք տուեց ինձ մի առժամանակ հանգստանալ։ Եւ ի՛նչ
ասել կուզի, որ ինձ նման ամբողջ օրը ձիու վրայ յոգնած ու խոն-
ջացած ճանապարհորդին բնութեան արարչի սիրելի երգիչների
անոյշ Դալայլիկներն ու երեսին խփող զովացուցիչ զեփիւռիկը հո-
գեկան զուարճութեան հետ մարմնական հանգստութիւն ևս կը
պարծառէին. քունն է ամենից թանգադին բարիքն այդպիսի Դէպ-
քերի համար։ Ամենամեծ բաւականութեամբ ազատուելով փրկնոջ
հաճոյախօսութիւններից՝ թիկնեցի բարձին։

Անզգայաբար ձեռքս ինքնին Դուրս է եկել քներակիս փակից
և բնութեան քաղցրահնչիւն Դալիալների օրօրի ներքոյ քունն աչ-
քերս փակել է։

Բայց ախոս, չեմ կարծում, թէ երկար միջոց զուարճացած
լինիմ անուշիկ երազների մէջ։ Անիծուին ականջիս զգայուն թրմ-
բուկները, ամէն մի նուազ հնչոցից զրգուում են. կարճ էին ուրեմն
անտարբեր դմբուկի թռչնիկների, հովի ու ջրի կլկլոցներից աւելի
քաղցրահնչիւն մեղմալճիկ ու սրտազբաւ պարսկական ըայաթու
ձայնի Դէմ։ Քնակոյով աչքերս չեմ են բացում և ականջիս հետ
միացած՝ ուղղում Դէպի Դիմացս փնկուած կանացի մենարանը—
Նասիր բէգի կնոջ վրանը։

Ոչ մի նուազարան, ոչ մի բանական և անբան երգիչ չէր կա-
րող այնքան քաղցրաձայն հնչել իւր երգը, ինչպիսին լսում էր
վրանի փակից, որ անտարակոյս ինձ սիրաշահող աներեւոյթ փան-
տիրուհին էր և ոչ այլ ոք։

Ահա ինչ էր երգում հասիր-բէգի բանական բիւթիւլը՝

Ազիզի, աշամ գեւի, աշամ գեւի,
Օյլմամիշամ, սաշամ, գեւի,
Բոյլումշա շամ զանջիլի,
Ղափնդա դուստաշամ գեւալ:

(Աւելի լաւ է հայացնենք) .

Ազիզս, իմ տէրս, արի,
Մեռած չեմ, կենդան եմ, արի,
Վզիս արիւնի շղթայ
Դրանդ գերին եմ, արի:

Մինչ ես սթափուած քնից՝ ուշադրութեամբ ականջ էի դնում, վերջին տողի հետ յանկարծ յետ բացուեց հարեմ-վրանի դռնակը վարագոյրի փէշը:

Մի առասպելական յաւերժահարսն, պարսկական տարազի մէջ մի չունական աստուածուհի, մի հրաշագեղ ու աննման նոր կթուած այծի կաթի սպիտակութեամբ, կապուտակնեայ կարասի աղումազի քնքշութեամբ գեղեցկուհի, փղոսկրի ճերմակութեամբ կուրծքը մինչև կէսը յետ բաց արած, Իրան-Թուրանի կանացի կարճ ոսկեթել բեհեզեայ արխալիկ մէջ թիկնած էր թաւշեայ բարձի վրայ և իւր սրտալից աչքերով սիրային ակնարկներ և օգային համբոյրներ էր բաշխում ինձ. հետն էլ գողունի սիրտարարի ու խորամանկ ժպտով սատափի պէս փայլուն մարգարտաշար մանրիկ արամներն էր ցոյց տալիս:

Շուտ շուտ էլ ձեռքերով, իբրև թէ համեստութիւն համարելով, ուղղում էր իր հագուստի նստուածքը:

Բայց ով ծանօթ է պարսկական կանացի հագուստի տարազին, նա առանց բացարթելու կըմբռնի փրկնոջ գործողութեան գաղտնիքը:

Նորադի պարսկուհին շատ լաւ հասկանում էր իւր հագուստի թովիչ յատկութիւնը, և անփութութեամբ և անուշադրութեամբ, իբրև թէ, չէր էլ մտածում, թէ կարող էր ուրիշներին գայթակշռութեան պարճաւ դառնալ:

Նրա կերպասեայ արխալիկ և ոսկէ ժապաւէշներով բոլորուած դեղին նուրբ մեփաքսեայ կարճ շապկի երկայնութիւնը փորի կէսից ցած չէր անցնում, իսկ ծիրանեգոյն բեհեզեայ շրջագեւորի կապն

ամրացած էր կողաշարքը վերջանալուց անմիջապէս յետոյ: Հետեւաբար՝ մի ձեռնաչափ լայնութեամբ բաց մերկութիւն մնում էր շապիկի և շրջագրեցփի մէջտեղը, որը կորացած ժամանակ ծածկւում էր ուրիշի աչքից, իսկ ուղղուած ժամանակ փայլում էր իւր բոլոր արտաքինով՝ միջակէտում ուշադրութիւն գրաւող կլորիկ փոսիկով. աւելի սլարզ ասած՝ պորփով:

Զըքաշուեց գեղեցկութիւն. նա հետզհետէ լայն ասպարէզ տուեց իւր մոլեգին կրքին:

— Ի՞նչ ես խամ կապած, սանձի ուժին ու թամբի ճնշումին անձանթ ու անփորձ խորոնած ձիու քուռակի նման աչքերդ վրէս չուել, յանդգնեց Դառնալ ինձ Նասիր-բէգի կինը. վրանի շուաքում ու ծածկերի տակ թագգրած, արևի երես չըտեսած թուրքի կնիկ եմ, բայց ղուլլուղի մարդկանց համար էնպէս գծուած եմ, որ եթէ վրանիս պատերի վրայ Դիւմամբ բացուած աչքաչափ փոքրիկ ծաղկերն էլ չըլինէին և բարակ կտաւէ վրանի փոխանակ եօթը տակ հասարակարիսպներով շրջապատած մութը բանտում փակուած լինէի, Դարձեալ կարող էի սրտի աչքերով քեզ տեսնել: Հէնց որ Դու սարի միւս երեսից մեր կողմը շրջուեցիր ու ինձ իմաց տուին, թէ Դիւանի մարդ է գալիս՝ աչքս Դէմ տուի վրանի ծակին և երկու ծնկների վրայ չոքած՝ ճանապարհդ պահում էի, մինչև եկար ու Դրանս իջար: Սիրտս բարկու թիւնից քիչ էր մնում թանձր ամպերը պատուող, աշխարհ սարսափացնող կայծակի պէս որովորար ու կրակ թափէր չորս կողմէ հաւաքուած մարդիկների գըլխին, որ գետնի տակն անցնէին ու ես կարողանայի հետդ խօսել, և իմն ինձ հասաւ, մինչև մի տեսակ նրանց այստեղից հեռացրի:

Նասիր-բէգի կինը փլձկեց ու սկսեց հեծկլտալով արտասուելք թափել:

— Իմացիր, քարասիրտ անիրաւ, գռչեց նա, սարի չափ սիրտածի ընկուզի չափ եմ շինել, բուռդ եմ կոխում: առ, ջարդիր ու միջուկն անուշ անուշ կեր ու կուլ տուր. էլ ընչի՞ ես ուշանում: Նասիրն էս զիշեր չէ՝ հզուց մինչև իրիկուն էլ Դժուար թէ վերադառնայ. բաշէր իր ուղքովն եկել է ուղքիդ տակին թաւալում, իմք Դու ընչի՞ ես աքացի տալիս, յետ շարտում:

Ես լռել եմ և ապուշ կտրուած մահապարտ յանցաւորի պէս գլուխս կախել:

Հոգեբանօրէն եթէ դատենք, կամ նորահաս անփորձ պատանի պիտի լինէի, կամ երկրորդ երիտասարդութիւնից ծերութեան սահմանն անցնող զօրից ուրք շուրս դնող ալևոր, որ զբաւուէի մի յիմար տարփածուից:

— Աչքերդ ցած մի՛ բռնիլ, գլուխդ վեր բարձրացրու, մտիկ տուր լոյս արեգակ պարկերիս, կազմ ու կապիս, հպարտահպարտ ժպտաց պարսկուհին. չափ ու ձև արա, ընդմի պակաս եմ ես արեւի տակին այրուած ու սեւացած քաղաքացի սիրուններից:

Սցտրել յանդուգն գեղեցկուհին տեղիցը կանգնեց, սիրապանծ երկարավիզ եղջերուի գոռոզութեամբ՝ գլուխը մի կողմի վրայ թեքեց, լայնաթեղօշ թւերը յետ ծալեց, հոլանի փղոսկրեայ թւերը վեր քաշեց, կիսամերկ կուրծքն և փորը վահանաձև շուրս ցցեց, ուրբի մէկն առաջ և միւսը յետ դրեց, աջ ձեռքն օդում տարածած՝ ձախ երկու բարակ մասնների ծալքով ձիւնափայլ ըղխախի նուրբ ու քնքոյշ մորթից բռնեց, առասպելական դիցունհու կիրաւարանք առաւ և ասաց.

— Զրկարծես, թէ գեղեցկութիւնիդ կամ ջահելութիւնիդ վրայ եմ խելքամաղ եղել. Իրան-Թուրանի խան ու խանգադէքն էլ եթէ գլուխները ուրբիս տակը դնեն, իրանց եօթն յարկանի քեօշք ու ռսկի ջաւահիրներն ինձ փէշքաշ անեն, բոլորի վրայ հաւասարապէս կը թքեմ ու երեսներին նայելն արժան չեմ համարիլ: Ամենքը միասին թող մատաղ լինին իմ սարի պէս տղամարդ՝ գլխիս տէր նասիր-բէգի հայր մազին: Բայց էն օրից, որ նասիր-բէգը մօտս դովել է շուլլուղի միրզաներից մէկի սիրուն, երեսը բաց խանութին և ասել է, որ ինքն ամեն գնալով նրա մօտ համարձակ ել ու մուտ տւնի, մարդի տանը չեղած ժամանակը ժամերով հետը սէր ու սոհրաթի է բռնուում, էն օրից, էն բերան պատռած՝ ամօթ ու պատկառանք կորցրած խանութին աչքիս փուշ է դառել ու սիրտս ծակում: Նէնց էն օրիցը՝ մորթումս դրել եմ էդ փուշը կրակել, ինքս սուր նշտար դառնալ, նասիր-բէգի լերդ ու թոքը պատուտորիլ. ուզում եմ մի ժամ, կէս ժամ, թէկուզ մի րոպէ շուլլուղի մարդ-կանցից մէկի հետ սէր ու սոհրաթի բռնուել, թէկուզ էն շուլլուղի

մարդն առաջինն ու գլխաւորը չըլինի, վերջին միզէն լինի: Հիմի հօ ինձ հասկացար, ասա տեսեմ խօսքդ ինչ է, կամքդ ինչ ես էս գիշեր ցեւր ընկնիլ, որ շրկեմ, չըթողամ ձիււորներ շուրս գան ու հացի պարտատուութիւն տեսնել տամ: Ասա, քարասիրտ գազան, ինչ ես ամպած երկինք շառել, գլխիս հօ կարկուտ թափելու միտք չունիս. կուգես՝ լղլղաշի կնկայ ամօթը ցեւր շնեմ, օրով ցերեկով չոքէ՛նք դամ ոտքերդ ընկնեմ:

—Օհ, Օհ, Օհ հեկեկաց շարձեալ խանդոտ պարսկուհին ծունկ չոքելով իւր վրանի տակ:

Ձմերային մառախլամած թանձր ամպերի պատահական ձեւք ունեւորի միջից ըստէաբար աշօտ ցոլքն երկրի երեսին տարածող գունաւոր և թոյլ արեգակը մի աստիճան կարող է վրդովել ամիսներով նստած, սառույց կտրուած գազաչափ ձիւնի թանձրութիւնը. նոյն և մի ազդեցութիւնը թողին ինձ վրայ խանդոտ պարսկուհու աղերսանքներն ու արշարացուցիչ գայթակղական պատճառաբանութիւնները:

—Առաջին՝ շիւ ու հիւանդոտ աչքն ամէն ինչ սխալ է տեսնում, լուրջ պատասխան տուի տիկնոջը. բարակ թուղթը նրան երևում է գոմշի հասարակաշի, իսկ մի կնոջ գլխից սանդուղածքի ժամանակ պոկուած մազը զութանի ճոպան: Հիմի շու ինքդ ես հիւանդոտ աչքը, մէջդ բուն շրած ուշտի նախանձն ու խանդոտութիւնը քո առջը հոգին ցեցի պէս քրքրել են, ամէն բան ձեր փթած պարանոյն էք չափում. ամուսինդ մի աստիճանաւորի կնոջ երես տեսել է ու եկել մօտդ պարծեցել, թէ գիշեր ցորեկ ամէն գնալուս իր պէս մի հասարակ թուրքը այն տիկնոջ կողքը կտրած նստած է լինում: Թէ շու ես սխալում, խանդում, թէ քո պատուական յիմար մարդը. լաւ իմացիր, ոչ մի օրինաւոր հասկացող կին ոչ կը քաշուի տղամարդի հետ խօսելուց, ոչ երեսը նրանից կը ծածկի և ոչ ամէն մի հանդիպողի մարդտանջ կը շնի:

—Էդ առաջին, երկրորդ ինչ, հարց տուեց լրջմտաբար ուշքը գլուխը ժողովելով պարսկուհին:

Երկրորդ, կարծիքովս ես քեզ մի մասով արշարացնել եմ ինձ թոյլ տալիս. ես ուզում եմ հաստատ համոզուիլ, որ շու քո մարդին չափազանց սիրում ես, և որովհետեւ սիրոյ աչքերը կոյր են,

իսկ կոյրը միշտ աչքածակ կը լինի, ինչ թանգագին պարզե ու գանձ էլ տաս իրեն, նա կը կարծի, թէ ուրիշինն իր ունեցածիցն աւելի գնոջ է ու լաւը: Հիմի շու բաշտի ձեռքով քեզ վիճակուած Նասիր բէգի պէս քաջ ու ընտիր մեծամեծների ու աշխարհի սիրելի իգիթ աղայ տղամարդից առաւել գերակշռութիւն ես տալիս որ և է հասարակ գրագրի, որովհետեւ խանդութութիւնը քեզ կուրացրել է:

—Ասածներիցդ էսքանը միայն գլխումս նստեց, որ նախանձն աչքերիս առաջը մի հաստ թաղիք է քաշել, որ սուտն և ուղիղն իրարից զանազանել չը կարողանամ: Բայց մինչև Նասիր բէգից երեսը բաց խանութի վրէժը չառնեմ քեզ պէս մի շուլլուղի մարդի ձեռով, իմ հոգիս պիտի հիւանդ մնայ, իմ աչքերս պէտք է ճշմարիտ լոյսին չարժանանան: Թէկուզ հոշեղէն չը լինիս, երկնքից ցած եկած հրեշտակ լինիս, էս րոպէին շու մարդի կերպարանքի մէջ ես, ինձ համար մտրդ ես, իմ հիւանդութիւնը բժշկող, իմ աչքերը լուսաւորացնող բժիշկը շու ես, որ ձեռքս ես ընկել. երեք տարուց աւելի է՝ քեզ պէս մէկին սպասում էի, հիմի ճանգս ես ընկել, ձեռքիցս ազատուողը չեմ:

Թշուառ կին, իւր երկար ժամանակից փայփայած յոյսը թուականէս համակեց նրա ամբողջութիւնը և վայրկենաբար յօրս ցընդեցաւ. մի ոգի էր այն մարմնացած, որին ձեռքով Դեռ չը շօշափած չար կախարդի մոգական գաւազանի շարժումով աներևութացաւ. իսկ յուռութքը վերլուծող անդիմադրելի ոյժն իր փոքր ժամանակ առաջ արձակած հրամանն էր:

Իւր պատուիրանով զինավառուած երկու պարսիկ էին նրա յոյսն ի Դերե հանողները, որոնք ծառայիս հետ միասին ձիանքը քշելով, եկան վրանիս առաջին պատրաստ սպասեցին ինձ ուղեկցելու:

—Ասելն աւելորդ է. տիկինը վաղուց ցած էր թողել վրանի Դրան փէշը:

—Ուշ է, օրը տարաժամ է, երանակ, խոնարհ գլուխ տուեց ուղեկիցներիցս մէկը. շտապիր, մոռթը չը կոխած հասնենք՝ Գ. գիւղի ամարանոցը. մենք վերադառնալու ենք:

—Այստեղ էլ «Երանալ», խոժոռած շշնչացի ծառայիս կողմը Դառնալով:

—Լոյս կտրի տէր Մ-ի փեսայի հէրը, քչիչաց ծառաս, իբրեւ

Թէ ուղղելով հագուստս, բայց ըստ էութեան՝ իւր պատմելիքի հետքը կորցնելով. էդ խօսքն ասում եմ թէ չէ, բոլորի լծուքը բերաննե-
րումը ցամաքում է: Էստեղ երեսիդ պարիւ էին տալիս, բայց հէնց
որ գնացինք ձիաւոր հանելու, վրէժ հազար ու մէկ հաչոց բարձ-
րացաւ: Ամէն մի շուլլուղի Դրանը քարշ եկող զալիս է մեր գլխին
չաքունձ է կոտրում, փնթփնթում էին սարւորները. մենք ոչ ձի ու-
նինք, ոչ ձիաւոր, մի անհասկացող կնոջ խօսքով մարդ չենք չօլերը
քցիւ, թող էս գիշեր էստեղ մնայ. մինչև եզուց Նասիր բէգը
կը գայ, կը տեղեկանայ ձի է, ինչ մարդ է, յետոյ թէ կուզի՝ հա-
րիւր ձիաւորով ճանապարհ քցի:

—Յետոյ:

—Ձեր տունը քանդուի, ասացի, ուզում էք ձեր տաւար ոչ-
խարով ամառուաց արեգակի տակ, Մուշանայ չօլումը, Արազի աւա-
զուտներումը տապակուիք. ախար սա ինքն է ամենքից մեծ թոր-
փաղ-երանալը, հիմի որ ուզի, ձեր անասունների ունինքը կա-
սիլ կը տայ, մի չօի չի թողալ, որ բերանները մորնի:

Թորփաղ-երանալ խօսքը որ լսեցին, շարունակեց ծառաս, իրա-
րոցով Դիպան ու կէս սհաթի մէջ տէս ինչ տղամարդիկ Դուրս բերին:

Մինչ աչս, մինչ աչն, վրանի ետեւից կանաչի վրայ արօտի կա-
պած ձիս արձակեցին Նասիր բէգի ծառաներն և յառաջ բերին:

—Մնաս բարին, խանում քոյր. ձին հեծայ և երեսս շրջեցի
Դէպի սիրտտոյր խանդավառ կնոջ վրանը:

—Ուրեմն, բէգ եղբայր, բարձր ձայնով պատասխանեց ինձ
վրանի տակից Նասիր բէգի կինը. ինչ կը հրամայես, որ աշխիւնդ
պատասխան տայ իր գլխի տէր, քաջերի քաջ, մեծաւորների սի-
րելի, իր էլաթի (համայնք) պաշտպան Նասիր բէգին: Նա ինձ
եքեք օր քաղցած կը պահի, չորս գիշեր անքուն կը թողնի, որ
շնորհք չունեցայ քեզ նման երկնքից մեզ բաշտ ուղարկուած ազիզ
հիւրին մի սառը ջրով պատուելու, մի գիշեր մեր աղքատ ծածկի
տակ հանգստացնելու:

Աշաւում եմ, ազիզ բէգ եղբայր, մի գիշերուայ անհանգստու-
թիւնդ քո պտիկ եղբայր Նասիր բէգին բաշխիր, եթէ ինչպէս
սառնասիրտ տղամարդ չըբարեհաճեցիր նրա աշխնի խնդիրը
ուշադրութեան առնել:

Բարձր ձայնով հայտ հայտ ամէն մի բառի վրայ որոշակի շեշտում էր տիկինը:

Անտարակոյս, ես ու ինքը տիկինն էինք հասկանում յիշեալ խօսքերի նշանակութիւնը, իսկ շրջապատած ամբոխի համար նրանք անկեղծ սրտից բղխած հիւրասիրական մեծարանքներ էին, կամ պարսկական կեղծուպաւոր շողօքորթութիւններ:

Եթէ ժամանակն ու պաշտօնս ներէին, պատասխանեցի ձիու վրայից, ես Նասիր բէգի ծաղկանոցի վարդի հոփով զուարճանալն ինձ բաղդ կը համարէի: Յայտնիր իմ եղբայրական ողջոյնը մեր սիրելի Նասիր բէգին, ասա՝ թող Դեռ մօքրի վարդի փշերն և այնպէս ապա հոփ քաշի, ապա թէ ոչ, շար փուշը սուր ծայր ունի, քիթ կարող է ծակել: Մնաս բարին, խանութ, մնացէք բարեւ, հասարակութիւն:

— Աստուած բարի ճանապարհ փայ, գլուխ իջեցրին ժողովրդի ներկայացուցիչները. բայց ոչ ես և, կարծեմ, ոչ ինձ ուղեկցող առաջիցս գնացող թուրքերը լաւ չըլտեցինք վրանից իմ հասցէին ուղշած խօսքերը:

Միայն ծառայիս ականջներն են սուր եղել. նա մեզանից շատ յետ էր:

— Լսեցիր, աղայ, թուրքի կնկայ վերջի խօսքերը, մօտեցաւ և հարց տուեց ինձ Միքայէլս:

— Ի՞նչ ասաց:

— Զհանդամը գնահ, գոռաց քաւակիցդ լիրբ կնիկը, խօզի գլուխը խալիչի վրայ կենալ չի:

Ես ժպտացի ու ձիւ կրնկեցի:

ԺԹ.

Մենք անցել ենք Փալանթօքեսանի լեռնաշղթայի հիւսիսային երեսի հովիտը և բարձրանում ենք Գեղամայ ծովափի հարաւային կողմի լեռնաշղթայի կապարը:

Եթէ ես ձանձրացել էի, բայց ծառայիս մէջ երիտասարդական աշխոյժը մեռած չէր, նա մէկ մէկ ոգևորւում էր և վստահանում իմ ուշադրութիւնը գրաւել Դէպի բնութեան սիրուն տեսարանները:

—Աշխջ, աղանջ, գլխիդ մաքանչ, մի յետ մտիկ Կուր մեր էս օրուայ անցկացած շաշտին, Կես ինչքան գեղեցիկ են կանանչների վրայ տնկութած հազարաւոր վրանները, կարծես գարունքուան անձրեւից յետոյ շաշտի երեսին փռուող գեպնասունկներ լինին, որոնց վրայ շողում է իրիկնապահի ոսկեգոյն արեւի լոյսն ու մտիկ Կուրլի ալքերը ծակծկոտում:

Փռաքիշ մեռնիմ Աստուած, քանի քանի Կեսակ սիրուն բաներ են ստեղծել աշամորդու համար, բացականչեց ծառաս, մի Կես ինչպէս պատուական ձորակ է ընկած Նասիր բէգի օբաների ներքերը:

Ծառայիս սիրտը չըկորելու համար՝ յետ նայեցի, բայց բնութեան հրաշալիքներն իրանք իրանց մոռացուեցան, երբ յանկարծ խլրպումն ու շփոթն ընկաւ յիշեալ վրանախմբի մէջ. աշմուկ ու աղաղակ, ճիշ ու հարայ հրոց օդը բարձրացաւ և ամէն կողմից գոռում էին:

—Տարան, Կարան, Նասիր բէգի ոչխարի հօտը քշեցին, Կարան, Կուրը մէկդ կաք՝ ղէնք առէք, օգնութիւն հասէք, Կասը կաք՝ Դուրս եկէք:

Շփոթ բարձրացնողները չորս հինգ հովիւներ էին, որոնք առանց հովուական վերարկուի ձորակից Դուրս վազելով՝ շտապում էին Դէպի վրանախումբը:

Սյսքանը բաւական էր խռովելու վրանաբնակների խաղաղութիւնը, ամէն մի վրանից հրացանաւորներ էին, որ Դուրս էին թափւում:

Մենք կանգ առանք և հետաքրքրութեամբ նայում էինք:

Տղամարդկանցը հետեւեցին սարւորների կանայքը. գեղջկուհի լեռնականները գոգնոցների մէջ քարեր լցրած՝ շտապում էին Դէպի Դիմացի ձորակը:

Վերջիններին առաջնորդում էր մեր ծանօթ խանդուր բէգուհին: Նասիր բէգի կինը մաքով ցոյց էր տալիս քաջ պարսկուհիներին ձորակի միւս երեսի լեռնաթմբի վրայ կանգնած հեծեալին, որը տնօրէնութիւններ էր անում ոչխարի հօտը քշող վեց եօթնի չափ ձիաւորներին:

—Տես, ինչպէս է Կեղին ու ժամանակին վրէժ առնում անիծածը:

—Ո՛վ է ակնարկածդ ձիաւորը, արշնչ, հարցրի ես անէ՞ք կար-
դացող թուրքին:

—Ել ձվ պիտի լինի, Յունօն ինքն է, էն ասլանի ձագ Յունօն,
որ թէպէտ հայ է և շարունակ մեզ փնաս է տալիս, բայց հալալ է
ծծած կաթը, տղամարդ է ու կտրի՞ն: Աստուծոյ ասած՝ Յունօն մե-
շաւոր է. նա Նասիր բէգից իր վրէժն է առնում: Տարի չի անց-
կենալ, որ Նասիր բէգը մի քանի հայ չրկորցնիլ տայ: Ահա քանի
տարի է, որ աշխարում էր Դարալագեազի Ե. զիւշի տէրութիւն արւել
մթնացնելու. ճանապարհներն էր կտրել տալիս, տան վրայ էր յար-
ձակում, շիւանին էր մատնում, քնած տեղը գիշերն երթկովը
գիւլա էր քցում, բայց ոչինչ չըկարողացաւ անել. տէրութիւն իրան
Նասիր բէգից աւելի քաջ էր. քէշիշը մի քարափի տակ նստած՝
մի հասարակացանով իր վրայ յանկարծակի յարձակուող
Նասիր բէգի տասն արեւնիում ձիաւորներից երեքին սպանեց. մէկը
հէնց Նասիր-բէգի հարազատ եղբայրն էր. .

—Ի՞նչ օգուտ, որ վերջը Նասիր-բէգը յալթեց, ընդհատեց
խօսողին իւր ընկերը:

—Մատնութիւնով մարդին անձար թողնելը դու յալթու-
թիւն ես համարում, պատասխանեց առաջինը. ողջ Դարալագեազի
թուրքերի կողմից սուտ սպորազրութիւններ ժողովեց Նասիր-բէգը,
որ իբր թէ, տէրութիւն եւսասողներ (մաքսանենգ) խումբ է պահում
և Օսմանլուի հողը գնալ զալ ունի: Երեք անգամ շիւանը լսեղծ
տէրութիւն տունը տակն ու վրայ արեց ու զլուխը փորձանքից ազատ
պահելու համար ունեցած զէնքերից աւելի ոչինչ չըգտաւ: Մի օր
էլ՝ երբ տէրութիւնը լսեց, որ իրան բանտարկելու մտադրութիւն կայ,
ընտանիքն երկու անշափահաս եղբայրների յուսով թողեց ու ինքն
Արաղն անց կացաւ՝ Աղլբաշի հողումը գլուխ պահելու:

—Այդ բոլոր պատմութիւններն ես լսել եմ, միջամտեցի ինքս
շիւամամբ. Յունօն Դարալագեազցի տէրութիւն հետ ի՞նչ կապ ունի,
որ էսօր Նասիր-բէգի հետ թշնամացել է և հօտերը քշում է:

—Փորձում ես, բէգ, թէ մեզ յիմարի տեղ ես դնում, վշտա-
ցաւ թուրքը. մարդի սիրտ ի՞նչպէս պէտք է համբերի, երբ որ
տեսնի, թէ օտարն իր ազգին նեղութիւն է տալիս ու ինքը ձեռները
ծալի նստի: Մի Յունօ է, մի աշխարհք, մարդը մի քանի հոգւով,

ինչքան կարողանում է, խեղճերին պէտք գալ, չի խնայում, հայ
ու թուրք չըհարյրած՝ ամէնքին հաւասար աչքով է մտիկ տալիս
ու ձեռիցն եկած օգնութիւնը չի խնայում: Էդպէս մի քանի Յու-
նոներ պէտք է լոյս ընկնէին, որ Նասիր, Ահմօ ու շատ խեղճերի
արիւնը ծծող բէգերին մօկը շինէին: Ափսոս, որ հայերի մէջ Յու-
նոյի պէս սրտոտներ քիչ կան. Յունոյի երեսուն ընկերից, ասում են,
կէսը թուրք ու քուրդ են, իսկ մեր քաջերն էլ իրանց շահի համար
են աւազակութիւն անում:

— Էս անգամ Յունօն երկու երեք շաբաթ առաջ Նասիր-բէգի
մարդկանց ձեռքով Գեօգչայի Վ. Ղ. գիւղից տարած ոչխարների
վրէժն է առնում, խօսեց երկրորդ ուղեկիրցս և պատմեց այն Դէպքը,
որի մասին իմ ներկայութեամբ հայ գիւղացիք զանգապուեցին օգ-
նականին:

— Գու ճրտելից գլխես աչք մանրամասնութիւնները, հարց
տուի ես:

— Մեղքս ինչ թագցնեմ, երանալ, Նասիր-բէգի շրկած գողերից
մինն ես ինքս էի. հրամայեց՝ չըկարողացայ խօսքը չըկատարել:
Ինքս էի, որ մի ճակատը ծաղիկ կարմիր մաշեանի վրայ նստել էի,
ինձ Յունոյի տեղն էի Դրել և հայերին ասացի՝ զնացէք Դիւանին
պատմեցէք, թէ Յունօն էր ձեր ոչխարները տանողը:

— Ուրեմն Դու վտանգաւոր մարդ ես եղել, կարող ես էս սա-
քերի մէջ մեզ նոյնպէս ֆլաւ տալ:

— Աստուած ոչ անի, երանալ, ես էս րոպէին մի հրամանակատար
մարդ եմ, Նասիր բէգի անունով ինձ հրամայել են քեզ ողջ առողջ
տանել Գ. գիւղի ամարանոցը հասցնել, և գլուխս կը Դնեմ ու չեմ
թողալ քո հատ մազը գլխիցդ պակսի. մենք Նասիր-բէգի իրաւուն-
քի տակն ենք, կասի ապրի՛ կայրենք, մեռի՛ր կը մեռնենք:

— Մերոնք յետ Դառան, նկատեց ձիաւորներիցս մինն և յայտ-
նեց ընկերին:

— Հապա չէ, պիտի զնային Նասիր-բէգի ոչխարի համար կո-
տորուէին. չես տեսնո՞ւմ, միայն Նասիր-բէգի հօրը քշեցին, իսկ մե-
րոնց բոլորովին ձեռք չըտուին, պատասխանեց ընկերն և աւելացրեց,
ինչ էլ յարմար ժամանակը գտան, Նասիր-բէգն էգուց էլ չի գալ:

— Սղակ, Դարձաւ ինձ ծառաս, մտիկ տուր Դիմացի սարի գըլ-

խին կանգնած քրդին, նա Փալանթօքեանի վրայ մեր ետեւից ընկնողը չի. հէնց ինքն է որ կայ. ա՛յ, յետ շրջուեց, երևի ընկերներին է կանչում:

— Տունդ չըքանդուի, սարսափահար եկաւ և մտրակով ընկերիկոյքին հրեց Յունօյի անունով Վ. Ղ. գիւղացոց սպառնացողը. չես տեսնո՞ւմ, Յունօյի քուրդն է, հէնց հիմի սարի ետեւից բոլորը դուրս կը թափուին, մենք կորանք... կը բաշխես, բէգ, ես գլուխս ազապում եմ... Մենք էս քրդի զարբը (ոյժը) տեսել ենք, Յունօյի խըմբի մէջ սրանից քաջը չըկայ:

Եւ թուրքն ամբողջ մարմնով դող եղած՝ ձիու գլուխը շրջեց ու դէպի իւրեանց օղաների կողմը ներքեւ սլացաւ:

— Ես էլ գնացի, բէգ, Ասրուած քո կռանը կենայ, մի տուն լիքը նրեխայ ունիմ, հաց տուողն ես եմ, խեղճ-խեղճ երեսիս մտիկ տուեց երկրորդն և առանց իմ հրամանին սպասելու՝ հետեւեց ընկերին:

ի.

Արեն արդէն սկսել էր իր արծաթափայլ աչրող ու կարճ ճառագայթները զովարար ոսկեփայլի փոխել ու իւր նետերի սուր սուր ծալրերն երկարացնել ու բթացնել. լեռնային հով օդի մէջ սառնութիւնը հեղհեղէ զգալի էր դառնում, ձորերի և լեռների ելեէջներն այնքան էլ չէին կարողանում ձիանց քրդինքը փրփրակալացնել. Գեղամայ ծովակից բարձրացած հիւսիսային սառնաշունչ խոնաւութեան զօրութիւնը մի քանի ժամաչափ տարածութեան վրայ իր ազդեցութիւնն էր գործել, բայց մենք ուղեկիցներն կանխօրօք ասութեան համաձայն, դեռ հեռու էինք մեր ժամադրեալ Գ. գիւղի ամարանոցից:

Անել դուրսեան մէջ էինք մնացել. երկու անծանօթ օտարական, լեռնահովտի մէջտեղ կանգնել մոլորուել ենք: Ղիմացի լեռան գլխին՝ աւազակախմբի անդամներից մի քուրդ միայն երևում է, նա էլ մեզ բոլորովին չի տեսնում, կամ գուցէ չի ուզում տեսած լինիլ: շուրջն ամէն տեղ աչք է ածում, իսկ մեզ չի նկատում: Մտածում եմ ձայն տալ ու կանչել, բայց նախ՝ երկիւղ եմ անում:

երկրորդ՝ զուր կոկորդ կը ճշէինք, կէս վերստաչափ հեռաւորութիւն կար, ձայն չէր հասնիլ:

—Յետ Դառնանք Նասիր բէգի կողմն, աշայ, խորհուրդ տուեց ծառաս:

Ես անխօս գլուխս պտտեցի:

—Ձուրն ընկնողն անձրևից չի վախիլ, արի, վճռեցի ես և առաջ ընկաց:

—Աշայ, քուրդը, չըգիտեմ, ինչ եղաւ, էլ չի երևում սարի գլխին:

—Աստուած իւր հետ, Դու քշիր:

Ճանապարհն ուղղակի Դէպի լեռան գլուխն էր բարձրանում. ոչ աջ էինք նայում՝ ոչ ձախ, գրաստներին անխնայ մտրակում և կրնկում էինք:

Լեռան ուղիղ կայարան ենք: Գեղամայ ծովակը հեռու մշուշի մէջ երևում է. լեռների գլուխները ոսկեգօծուել են. տեսարանն սքանչելի է, բայց ես բնութեան հրաշալիքներով կշտացած եմ. ամիսներով չափածներս լեռ ու ձորեր են, իսկ հիմի, այս վտանգաւոր պահուն ևս առաւել ինձ համար անհետաքրքիր են: Խեղճ ծառաս երկիւղից գլուխն էլ մոռացել է: Կամաց-կամաց մոլթը գետինն առնում է, շտապել է հարկաւոր:

Լեռնային Դեղ ուղին հազիւ է երևում և իջնում է Դէպի մի ուրիշ ձորահովիտ: Ուր կուզի գնաց, մենք աչքներիս տեսողութիւնը լարած՝ քանի լոյս կայ, ոչ կանգնելու, ոչ շեղուելու հնք, կեանքի և մահուան խնդիր է:

—Աշայ, քեզ մատնիչ, առաջդ լաւ մտիկ տուր, լաւ չափ ու ձև արա, էնպէս գնա, անվտանգութեն կակազեց ծառաս:

Հասկացայ, ուղում ես ասել՝ մեր ճանապարհը ճիւղաւորուել է և ես չեմ նկատել:

—Ձեռ տեսնում, շտիկ մարդի աչքերի պէս մէկը հիւսիս է գնում, մէկէլը Մասիս:

—Այ տղայ, հրն է աւելի լայնը:

—Երկուսն էլ աղուէսի ճանապարհներ են, աշայ, լայն ու նեղ չըկայ: Ի՞նչ անենք, հր գնանք, լացակրկնած պատասխանեց ծառաս:

Յետ նայեցի՝ խեղճի երեսին գոյն չէր մնացել:

—Դէհ, կերածդ հարձմ, կէս բարկութեամբ, կէս հեգնօրէն գոչեցի ես. ուրիշ ժամանակ գլուխ ես ցաւացնում քո չունեցած քաջասրտութեան մասին անապարժութիւններ անելով, հիմի ի՞նչ ես մոկըլ Դառել. ինչ որ ինձ՝ էն էլ քեզ, քո արիւնը հօ իմիցը կարմիր չի, տղամարդի երեսին թուր խաղացնեն՝ երկիւղ չըպիտի անի. Աստու անունը տանք ու աջ գնանք, կամ մի շէնի մէջ Դուրս կը գանք, կամ մի քարափի տակ կուչ կը գանք, գիշերը կը լուսացնենք:

Ծառաս սիրտ առաւ և ինձ հետեց:

—Աշայ, էն մօրդ է, թէ քար, որ սեխն է տալի առաջնորիս, ձորահովտի ծայրին եղած բլրակի ոլորապտոյտի բերանին, խօսեց ծառաս:

Ծառայիս աչքերն աւելի սուր էին: Ճիշդ, ճանապարհի վրայ մի սրուեր էր երևում:

—Մարդ, քար, գազան՝ միենոյն է, հրացանդ ձեռքդ առ ու երևիցս արի, տնօրինեցի ես և իմ փոքրիկ հրազէնս ձեռքիս բռնեցի ու ձիուն կրնկեցի:

—Աշայ, քուրդն է, Փալանթօքեանի քուրդը:

—Ո՞վ կուզէ, լինի, արի:

Այո, պարզ ճանաչեցի, քուրդն ինքն էր: Երևի նա նոյնպէս նկատել էր մեզ ու սպասում էր:

—Բարի երեկոյց, քօւրդ:

—Աստու բարին, աշայ. առանց տեղիցը շարժուելու և մեզ ճանապարհ տալու պատասխանեց քուրդը Գեղարքունցի հայերի բարբառով: Նա այս հարցը տուեց ինձ. — քեզի շուրքան, աշայ, էս հօւր էք չօլքեասմայ բռնել էք, դնում էք էս մթին:

—Ընչի՞ է չօլքեասմայ (վտարանդի), չի՞ս տեսնում առաջներիս ճանապարհը:

—Միտք ունիք Գեանջայ գնալու:

—Ո՛չ, Նոր-Բայազիդ ենք գնալու և էս գիշեր Գ. գիւղի ամառանոցումն ենք քնելու:

—Շատ ես հեռացել, աշայ, Գ. գիւղի եայլաղը մնաց սարեւոյ իողմը:

—Ուրիմն Դու մեզ առաջնորդիր:

— Իմ երկու աչքի վրայ. ես հեռուից տեսայ ու հասկացայ, որ ճանպամուր էք ընկել, էն յոգի (այն պարճառաւ) կայնեցի, որ ձեզ քար ու քարափից ազատեմ: Ետեիցս եկէք:

Քուրդն առաջ ընկաւ:

— Աղայ, ձին շտապեցրեց, հաւասարուեց ինձ և քշփչաց ծառաս. աւաղակի քամակից ընկած՝ հըր ես գնում:

— Արի, տխմար: Շուտ շուտ քշի ձիդ, քուրդ:

Ծառաս լուռ թեամբ հեպեց, իսկ քուրդը պատասխանեց:

— Զիերին ափսոս չե՞ս գալում ես, հա, հա, ճրագներ կը պըզպըզան, թափէն (բլրակ) իջնենք՝ հասել ենք:

Բլրակն իջանք և մթի մէջ մեր առաջ նշմարուեցին մի կարգի ընկած քսանից աւել քրդական վրաններ, կամ եղէգնապար թաղիքէ ալաշուխներ:

Վրանախմբի շները մեզ դիմաւորեցին հեռուումը տնկուած մի հատիկ վրանի առաջին: Անշուշտ մենք մեր զրաստների հետ զոհ էինք գնալու պատառով ընտանի գազանների սուր ատամներին, եթէ մեզ առաջնորդող քուրդը վաղօրոք հարիւր քայլաչափ տարածութիւնից քրդերէն լեզուով ձայն չըտար և չզգուշացնէր վրանաբնակներին՝ շներին զսպելու համար: Ամէն մի շան առաջ երկու երեք յաղթանդամ քուրդ կորել էր և արգելում էր հաւատարիմ ուխտարապահների կատաղութիւնը:

Շուտով բոլոր վրաններից տղամարդկանցը հետեւեցին ձիթի կամ նաւթի թիթեղեղաց ճրագը ձեռքներին կանացի սեւը:

Մեր իջած վրանի ընդարձակ տարածութեան վրայ հարիւրից աւել մարդ, կին, երիտասարդ, պատանի, մանուկ, տղայ և աղջիկներ ժողովեցան և ճրագները մեր քթերի տակ բռնած՝ քրդական լեզուով միմեանց հարցեր էին տալիս:

Ձի՞ն է լայո (ինչ է տօ) ճշում էր ամէնքի վրայ մեզ շեկավարող քուրդը. մարդիկ չէք տեսել, գոռաց նա հայերէն, երեւի մեզ հասկացնելու համար. քաշուէք, հեռացէք, Աստու ստիշծած ըանդա (արարած) են, մեզ շօնաղ են, եկել են. մեր գլխի, մեր աչքի վրայ են եկել: Համեցէք, աղայ ջան, ալաշուխը պատրաստ է, նօքարիդ տունն է, ոտդ դիր երեսիս, ներս մտիր, երկու ձեռքով ցոյց տուեց ինձ մեր առաջնորդն ալաշուխ մուտքը:

Քրդական ալաշուխները կամ վրաններն, առհասարակ շարանդարդ և պարզ են լինում: Ինչպէս ասացի՝ եղէգնաշար շարժական մի գազանոց պատի վրայից մէկու կէս մարդի բարձրութեամբ թաղիքով ծածկած մի բոլորչի տնակ է, որի տրամագիծն երեք գազից աւել հազիւ լինի՝ ուրիշ ոչինչ: Իսկ այսպիսի թաղիքածածկ կրուրը հեղեղ էլ թափուի, չի կաթիլ: Մեզ հիւրասիրող քուրդը սակայն, ինչպէս երևում էր, պարսկական շքեղ վրաններ շար էր տեսել և հետեւել էր: Ալաշուխի ներսի կողմից հաստ թաղիքի երեսը ծածկած էր էփանագին լայնածաղիկ կարմիր չթով, որի վրայ նկարուած էին որսեր և որսորդներ: Գորգածածկ յատակի վրայ՝ փոխանակ ընդհանուր գործածական ձիթի, կամ նաւթի ճրագի, պղնձէ աշպանակի մէջ վառուում էր լամբարը:

Մութն արդէն զեպինն առել էր և մենք բացի Դրան առաջ առանց սեռի խորութեան խռնուած ամբոխից՝ ոչինչ չէինք տեսնում:

Այնքան բարձր էր խառնիճաղանձի աղաղակը, որ տեղական վեանքին անծանօթը կը կարծէր, թէ խուժանը յարձակում է գործելու իւր վրայ և ոտնադակ տալու. բայց ես ընդհակառակն մեծ հաճութեամբ շիրտում էի լեռների գաւակների անմեղ հետաքրքրութիւնից առաջացած հարցասիրական ձգտումը և միանգամայն արգելեցի հիւրասէր տան տիրոջը բարկանալ ամբոխի վրայ:

— Կը բաշխես, գլխիդ շուրբան, սարի մարդիկ են, ոչինչ չեն հասկանում, ուրախացել են, որ եկել ես, վիզը ծռեց տանպէրը:

— Ինձ համար ձեր ցեղի պարզութիւնն աւելի սիրելի է, քան թէ շղլբաշների կեղծաւորութիւնը, պատասխանեցի ես: (Նստիր բէգի կնոջը չիշեցի):

Իմ բերան բանալու հետ՝ կարծես, Դիւթական ազդեցութեամբ՝ բոլորը միանգամից լռեցին և սկսեցին ուշադրութեամբ լսել ինձ:

— Ես շար ուրախանում եմ, շարունակեցի ես, երբ տեսնում եմ ձեր մայրերին, քոյրերին, աղջիկներին իրանց օտարական եղբոր տիսութիւնովն ուրախացած՝ համարձակ, բաց երեսով, Աստուտուումը բաց բերանով, ազատ լեզուով հաւաքուել են ինձ բարի հաղար բարի ասելու, իսկ շար զգուում եմ, երբ շղլբաշի կանայքը

աւրիշներ շաճկում են, իսկ առանձին տեղերում զգուշացնող կոմիտէները կարող են իրանց տրամադրական անդամները գերադասել Վսեմ Բեք մեր հայ կանայքն էլ երեսները ծածկում են ու չընտրան են մնում, բայց հայ կինը շղջաբան կնոջ պէս անպարկառ չէ, հայ կինը քրդի կնոջ պէս համեստ է:

— Հայ, հայ. շատ ուղիղ ես հրամանք-ես անում-ես, աշայ աշայեր, ձայն բարձրացրին միասին մի քանի պառաւ և միջահասակ կանայք. հայի կնանիքը մեր քուրերն են, շղջաբան կնանիքը մեր դուռնիները. մենք հայ կնանիքը սիրում ենք, այ, թէ կուգես՝ Գիւլօն հիմի մեր մէջն է, հայի կնիկ է, Գիւլօնից հարցրու:

Գիւլօն խօսքի հետ յիշողութեանս մէջ զարթնեցին Նադօյի և օգնականի պատմած վիպական արկածները:

Յունօյի սրբի առարկան մեծ յօժարութեամբ կը ցանկայի տեսնել, բայց առ ժամանակ խօսքը կտուրը քցելը խոհեմութիւն համարեցի:

Փոքր առ փոքր ամբօխը ցրուեցաւ և մնացին քրդական համայնքի մի քանի գլխաւորները, որոնց հիւրընկալ տանուտէրս յետ պահեց՝ ինձ յարգելու և հետո ժամանակ անցկացնելու համար:

— Կը բաշխես, աշայ, իմեց ինձ տանտէրը, սարի քուրդը չայից գլուխ չի հանում, մինչև հացը հասնիլը. թէ կուգես, մի քեռասայ (քերեղան) նոր եփ տուած փաք կաթ խմի, սառած արիւնդ քիչ եռ պալ:

— Մեծ հաճութեամբ, բայց շուտ քո անունդ ինձ յայտնիր:

— Հրամանացդ ծառայ Հասո:

— Գիտես, Հասո եղբայր, ինչ կայ. խնդրեմ ինձ համար իրիկ-նահացի նեղութիւն չըբաշխես, մի գաւաթ կաթը հերիքէ ինձ, շատ յոգնած եմ, կուգեմ հանգստանալ: Այս եղբայրներիցս էլ ներողութիւն եմ խնդրում, որ չեմ կարող հետներն երկար ու քաջըր մնալ լաւ թանկեր անել:

— Հիմի նստիր, Հասո եղբայր, ասացի ես մեր քրդին, երբ միւսները զիշեր բարի մաշթելով՝ ցրուեցին, և իմ հարցմունքներին մէկ-մէկ պատասխանիր:

Փուրդը չօքեց երկու ծնկան վրայ և բերանը կիսաբաց՝ սպասողական դրութեան մէջ մտաւ:

—Առաջին՝ շու աշն մնորշն ես, որ Փալանթօքեանի վրայ մեր երեւիցն էիր ընկել:

—Հրամանք, ես էինք: (Այդպէս էր խօսում նա. ես-ի հետ յոգնակի):

—Ի՞նչ էիր ուզում մեզանից:

—Ասում էինք՝ շուար շտապեցէք, Փալանթօքեանն իջէք, ձորն անցկացէք ու Ահմօ բէգի մօտ հասէք:

—Մենք ո՞վ, շու ո՞վ, քո ի՞նչ ցաւն էր մեր համար հոգս քաշելու:

—Մեր մեծը շրկեց, ես էլ եկանք:

—Որ լինի:

—Որ լինի թուլիքաշի (աւազակապետ) Յունօն:

—Եւ ո՞չ Նաշօն:

—Ձէ, Նաշօն Յունօյի քեռու պիտան է: Դու գիտես՝ մեր Նաշօն Յունօյին սիրում է, բայց Յունօյի հետ շաշտեր կտրող աւազակ չէ. Նաշօն ռահաթ մարդ է, իր տուն ու տեղի հետ է, ամիսը մի երկու անգամ էլ սարերն է գնում իր փաւարին գլուխ քաշելու:

—Իսկ Նաշօն մի՞թէ ձեր հետ չէր. ի՞մ աչքովս ընկաւ:

—Հասկացայ, հրամանք էր մարդի համար ես խօսում, որին մենք շուրջ էինք բոլորել, որի հետ էինք ես ու մի ուրիշը, երբ որ երեքով եկել էինք Սուլէյման բէգի աչքին երեւալու, էնպէս չէ:

—Այո, հէնց նա, գլուխ տմբացրի ես:

—Մի բան էլ ես հարցնեմ, աղայ. հրամանք Յունօյին աչքով տեսած չըկաս, կարծեմ. էնպէս չէ:

—Յունօյին՝ ոչ, բայց Նաշօյին, այո, տեսել եմ:

—Տեսմը՝ ինչպէս գլխի ընկայ. հապա կասեն քուրդ միլլաթը (ազգ) էշ է, բան չի հասկանում. Բէ, ի՞նչ անենք, սարի մարդիկ ենք քրդերս, չորս տարեանի անասունների հետ է մեր գործը, անասունի բնութիւն ենք ստացել, բայց ամար անասունների մէջ էլ խելօքներ կան. ի՞մ տակի ձին ինձանից աւելի ոչովի չի թողնիլ լրան նստիլու, ծուլ-ծուլ կը լինի, նստողին գլխի վրայ կը քցի: Եներ կան, որ առանց հովուի ոչխարի հօտ են կառավարում. էդ խելք չէ: Թէ կուզեն մեզ տիւմար ասող, մեզ վրայ ծիծաղողները, քրդերիս թող համարեն շուն ու ձի:

—Ոչինչ, չըհասկացայ խօսքերիցդ, Հասօ եղբայր:

— Դու չըհասկացար, համայն նօքարը (ծառադ) հասկացաւ. Դու երկու իրար նման մարդին մի հոգի ես շինել. հա նաշօյին փեսած՝ հա Յունօյին, անց որ մի խնձոր մէջտեղից կիսած:

— Դիցուք՝ ես սխալուել եմ, բայց մի օտար մարդ, մի աւագակապետ ինչ կապ ունի ինձ հետ, ընչի պիտի մի անծանօթի համար մտածի:

— Դու նաշօյի բարեկամն ես թէ չէ:

— Այո, բարեկամն եմ:

— Թէ էդէնց է, Յունօյի բարեկամն էլ ես. երկու շաբաթ է մենք քո ետեւից թաքուն մարդիկ ենք ման ածում. եթէ նաշօն քեզ հետ չլինէր՝ Կարալագեազ մտած օրդ, Սուլէյման բէգը քեզ էն ձորումն երկու շաբաթ առաջ կը կողոպտէր. եթէ Յունօն էս առաւօր ֓ալանթօքեանի ձորումը Սուլէյման բէգի աչքին չերևար, Դու էսօր՝ կամ կոներդ կապած-ընկած կը լինէիր, կամ, հեռու քեզանից, սպանուած: Եթէ Յունօն ինձ ձեր քամակից չըլլկէր, որ ես ձեզ շտապացնեմ ֓ալանթօքեանի էս կողմի ձորը շուր անց կենաք, մենք կուշանայինք, չէինք կարող Սուլէյման բէգի բունը վերցնիլ, նրա մարդկանցից երկուսին զլսիդ մտադ անիլ: Ասենք, իմ ձեր ետեւից ընկնելը զուր անցկացաւ. Դուք մեր երկիւղից թեւաւորի պէս էիք թռչում. մինչև ես սարի գլուխը կը բարձրանայի, Դուք Աշօ-բէգի օրաններին մօտացել էիք, ու հէնց իմանաս, իմ ձէնն էլ չըլսեցիք, շունչս կորուեց ձեզ «գնացէք» գոռալով:

— Լսում էինք, բայց ոչինչ չէինք հասկանում:

— Ես էդպէս էլ Յունօյին պատմեցի. նա մինչև իմ գնալն էր Սուլէյման բէգի հետ կռուի բռնուել. մերոնց սպանութածն էն երկուսն էին, աշայ, բազմակողմանի ժպիտով ասաց ինձ քուրդը, որոնց հրամանքդ քո աչքովը փեսար Աշօ-բէգի Դրանը:

— Ինչ բաներ ես հնարում, քուրդ. ես Աշօ-բէգի մօտ մարդու Դիակ չեմ տեսել:

— Մի թաղցնիլ, աշայ, մեզ ամէն բան յայտնի է, մէյիդ (Դիակ) բերող երկու մարդից մէկը քեզանից վախեցած չետ փախչելուս՝ մեր ձեռքն ընկաւ ու իր բերանով Յունօյին ասաց:

— Ինչ ասաց:

— Ասաց, թէ քեզ փեսել են Աշօ-բէգի վրանումը բազմած ու

գլուխ են առել, փախել: Սգուտն ինչ, խեղճերը չըգիտին, թէ իրանք շեռ յետ չեկած, մենք իրանց բնին տիրել էինք. ապահով տուն եկան իրանց մաղարէն (քարայր), որ Սուլէյման-բէգին պատմեն, բայց ետ ժամանակը Սուլէյման բէգի տեղը Յունոն էր թաղմած իր կտորիճներով, իսկ Սուլէյման-բէգը Գեանջու ձորերը հասած կը լինէր:

— Ուրեմն շուք բռնեցիք աչն երկու մարդին, հարցրի հետաքրքրութեամբ:

— Մէկը շեռ մաղարէն չէր մտել՝ թուա ձիու քամակը, ուզում էր փախչել, ու թիկունքից ընկերներինցս մէկի գնդակին մատաղ եղաւ, ձիաթափ ընկաւ, մէկէլը ողջ առողջ մեր ճանգն անցաւ: Նա ասաց, որ Սուլէյման-բէգը մեր սպանած երկու ընկերի մարմինը շրկեց Աւշո-բէգին, որ թաղիլ տայ ու իրանց համար հաց ճամփէ, բայց քո շուաքը հերիք էր իրանց հացն էլ մոռանալու, գլուխներն էլ:

— Ուրեմն նրան էլ սպանեցիք:

— Ո՛չ, Յունոն նամարդ (անազնիւ) չի, նրան աղապեց, որ գնաց Սուլէյման-բէգին խելքի բերի՝ մեր սարերից հեռանալու:

— Որպէս զի միայն ինքն իր խմբովը մնաց խեղճ սարերին կողոպտող, նրա տաւարը քշող, երկրագործի եզը դուրսնի տակից խլող, քրդի կարծիքն իմանալու շիպամար՝ շեշտեցի ես թշուառութիւնն արտայայտիչ խօսքերը:

— Հոգուդ մեղք ես անում, աշնյ, թէ որ ինձ փորձում ես, վշտացաւ քուրդը. չէ՞ որ Նադոն քեզ ասել է, թէ Յունոն որ կայ, խեղճ մարդկանց համար էն ամպն է, որ ամառուան աչրոյ արեգակի առաջը կտրում է, խանձուած, մրկած ու չորացած շաշտերին ու արտերին անձրեւ է տալիս ու մեռած տեղից կենդանացնում: Փանի Սուլէյման բէգն էս սարերումը չէր երեացել, Գէօգչայի ու Դարալագեագու սարերից մի ուլ չէր պակասել. մեր Նադօյի տաւարաբաժները զիշեր ցերեկ ապահով քնած էին լինում. համա հիմի մեզանից կրակներում կորած (զինավառուած) տասը կտորիճ Նադօյի ապրանքին է գլուխ քաշում:

Դարձեալ Նադօ, մտածեցի ես և մի քանի րոպէ՝ լուրջ մտածողութիւնս լարելու համար՝ ընդհատեցի քրդի խօսակցութիւնը:

Սիրելի Հասօ, ասացի, ինչպէս երևում է, մենք իրար հետ խօսելիք չեռ շար ունինք. լաւն այն է՝ գնաս ինձ համար մի երկու հատ կարպետ բերիլ ցաս վրաս ծածկելու. ինձ յայտնի է, որ քուրդ ազգն անկողնի փոխարէն քանու գործած կարպետներ ու գորգեր է գործ ածում: Մառալիս էլ պարուիրի՝ թող քիչ բան ուրի ու քնի. մենք վաղը շուր պիտի ճանապարհ ընկնինք:

—Մառաշ հիմա՛յ կշտացած կը լինի, քեզաշոր էլ քեզ համար կը գրնուի: Սուր չէ, մենք չլերի ու փալասների մէջ ենք քնում, բայց հիւրի համար՝ հիմի սովորել ենք, քեզաշոր պահում ենք, պարասխանեց Հասօն և ինձ միացն թողեց:

(հարունակելի)